

KUML

ÅRBOG FOR JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB
1952

KUML

ÅRBOG FOR JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

1952

*With Summaries in English
Mit deutschen Zusammenfassungen*

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS
1952

Forside: Stabelhøje ved Agri på Mols

Redaktion:
P. V. GLOB

Copyright 1952
by
Jysk Arkæologisk Selskab

Printed in Denmark
by
Aarhus Stiftsbogtrykkerie A/S

Clicheer:
Hammerschmidt — Århus

Jysk Arkæologisk Selskab

satte dette Kuml

for

THERKEL MATHIASSEN

på 60-årsdagen

5. IX. 52

og gav det følgende

INDHOLD

<i>Johannes Brøndsted: Forord</i>	6
<i>Mogens Ørsnes-Christensen: En gravhøj i Sevel sogn</i>	9
<i>Elise Thorvildsen: Menneskeofringer i oldtiden</i>	32
<i>Anders Kragh: Stenalderens flintteknik</i>	49
<i>Sigvard Skov: Et middelalderligt skibsfund</i>	65
<i>Hans Norling-Christensen: Gravfund fra Borritshoved</i>	84
<i>P. J. Riis: En jydsk antiksamling</i>	93
<i>S. Vestergaard Nielsen: Stendyngegrave fra jættestuetid</i>	109
<i>Peter Riismøller: Frøya fra Rebild</i>	119
<i>Joachim Werner: Nørrejske bronzebælter fra jernalderen</i> ...	133
<i>Harald Andersen: Fra tomten af en sløjfet høj</i>	144
<i>C. G. Schultz: Jellingebægeret — vor ældste kristne kalk?</i> ...	187
<i>Harald Andersen: Vinterudgravning i Braa</i>	199
<i>Jysk Arkæologisk Selskab</i>	206

Fig. 1. Højen, som den så ud maj 1949, da udgravningen påbegyndtes.
The tumulus in May 1949, when excavation commenced.

FRA TOMTEN AF EN SLØJFET HØJ

Fem stadier af en gravhøjs historie

AF HARALD ANDERSEN

For det praktiske livs mænd er en oldtidsgravhøj midt i en storby en uønskværdig og skadelig ting – nærmest at ligne ved en kugle i et menneskes krop. I heldige tilfælde kan fremmedlegemet blive siddende i den levende organisme uden at volde men. Men som oftest må det fjernes, en operation må til, om liv og førlighed skal reddes. Arkæologen kan bevise, at højen kom før byen, og han kan med fredningsloven i hånd hævde dens ret til at være der. Men byens fortalere hæver deres røster, og ofte går de sejrige ud af striden, for deres argumenter er ikke uden vægt. Der er også andet i verden end gravhøje.

Eet ubøjeeligt krav bør de føjelige videnskabsmænd imidlertid stille,

før de tillader, at en fredet høj fjernes til benefice for privat foretagsomhed, nemlig, at højen forinden sløjfningen undersøges af fagfolk – undersøges til sin yderste grænse, så at ingen oplysning, som nutidens arkæologiske udgravningsteknik kan fravriste den, forbliver upåagtet. Det, der her fjernes, kommer ikke igen. At de, der skal betale et sådant gilde, er dem, der har økonomisk fordel af højens fjernelse, kan næppe falde nogen for brystet. Ved den høj, der her er tale om, blev dette krav stillet og fulgt.

Da enkeltgravsfolket for 4000 år siden drog op gennem Jylland, var et af de steder, hvor de satte sig kraftigst fast, egnen omkring Esbjerg. De spinkle boliger, som disse folk rejste, er forlængst slettet ud af landskabet, men deres gravhøjes tusindtallige skare præger det endnu, skønt senere tider er faret voldsomt frem imod dem. Da Esbjerg by i slutningen af forrige århundrede med eksplosionsagtig fart skød frem, gik det hårdt ud over højene, der netop på dette sted lå særlig tæt. Mange af dem blev uden videre sløjfet, enkelte blev omklamret og efterladt i haver og mellem høje mure.

Det var en af disse sidstnævnte gravhøje, som i foråret 1949 kom i vejen for et byggeforetagende. Nationalmuseet indvilligede i at hæve fredningen, og højen blev derefter udgravet. Udgravningen, der varetoges af undertegnede, strakte sig i første omgang over halvanden måned. I dette tidsrum lykkedes det at få undersøgt de tre fjerdedele af højen, indbefattet midtpartiet med de fleste af gravene. Sidste del af undersøgelsen fandt først sted efteråret 1950. Desværre kunne jeg kun en kortere tid være til stede ved denne del af udgravningen, der iøvrigt skøttedes på bedste måde af Georg Kunwald. Både Kunwald og jeg blev under hele udgravningen fortræffeligt hjulpet af lærer S. P. Holt og snedkermester Niels Thomsen, sidstnævnte som repræsentant for Esbjerg Museum.

Fundet, for hvilket der nu skal gøres rede, er i sig selv ikke opsigtsvækkende. I hundredevis af lignende høje er undersøgt rundt om i Jylland, og i tusindvis, ja i titusindvis ligger endnu mere eller mindre urørte og venter. Når fundet alligevel er omtale værd, skyldes det for det første, at bevaringsforholdene i denne høj var usædvanlig gode, dernæst og navnlig, at der her blev lejlighed til at føre undersøgelsen til bunds med hele den omstændelighed og hele det udviklede iagttagelses- og opmålingsapparat, som er nødvendigt, om en sådan undersøgelse i dag skal kaldes forsvarlig. På en række punkter føjer denne undersøgelse nye træk til et allerede eksisterende billede. Næppe nogen anden enkeltgravshøj har givet så righoldige oplysninger om sig selv som denne.

Som højen så ud, da udgravningen påbegyndtes (fig. 1), var den tydeligt mærket af sit naboskab med kulturen. For nogle år siden byggede man et lysthus på toppen af højen. Det var nu revet ned, men man

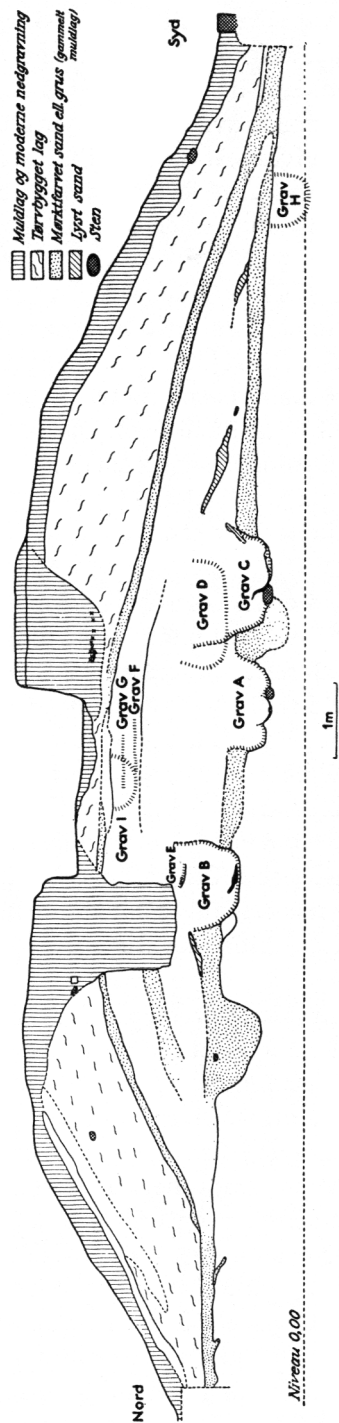

Fig. 2. Lodret snit gennem højen (nord-syd). Gravene D, H og I berørte ikke snittet, men lå tæt op ad det og er indtegnet i projektion. Gravene F og G berørte snittet, men var ikke synlige i dette. Deres plads er markeret. Vertical section through tumulus (north-south). Graves D, H and I are projected onto the section which they did not touch. Graves F and G touched the section but were not visible. Their position is marked.

kan vist gå ud fra, at det er dette bygningsværk, der har givet højen den flade form, som den havde i sine sidste leveår. Fra alle sider havde man gnavet sig ind i højen. Tyskernes kanonstillinger og drengenes hulegraverier havde ejheller forskønnet den.

Udgravningen foregik på den måde, at højen blev bortskåret fjerdedel for fjerdedel, som når man skærer en lagkage ud. De lodrette snit, som derved fremkom, tegnedes. I højens yderkanter, hvor chancen for fund var mindst, blev højfylden bortgravet med spade. I højens midte, hvor gravene plejer at ligge, blev derimod et område på ca. 5 × 6 m sparet til mere lemfældig undersøgelse. Denne jordklods blev bortgravet i lag på 5 cm's tykkelse. Af hensyn til snittene foregik også denne bortgravning fjerdedel for fjerdedel. Ved den lagvise borthøvling af højfylden blev det muligt indgående at studere enhver nok så lille ændring i højfyldens beskaffenhed. Disse skiftende billeder er fastholdt i en lang række tegninger – 37 ialt – der tilsammen udgør et interessant materiale, en billedbog, der nøje kortlægger højens indre, og som giver løsningen på mange spørgsmål, som opstod under udgravningen, men som dengang savnede svar. Mange af de tegnede linjer er, ser man nu, tilfældige og uvæsentlige farveændringer i højfylden. Men ved at sammenholde de enkelte tegninger er det muligt at finde frem til de væsentlige ting – grave og gamle højoverflader.

Alle sten i højen – enkelte sten såvel som stenlægninger – blev indtegnet på særlige oversigtsplaner. Da undergrunden under højen om sider lå blotlagt, tegnedes et detailleret kort over de fyldskifter, som nu var synlige.

Hele dette store materiale af tegninger, af hvilke kun et fåtal har kunnet gengives i denne artikel, gør det muligt at gøre indgående rede for højens tilblivelseshistorie, sådan som det nedenfor vil blive gjort.

Gravhøje er jo – ligervis som landsbykirker – sjældent skabt på een gang af een tids mennesker. Der er bygget til og bygget om. Tusinde år eller mere kan adskille højens ældste og yngste begravelse. Sådan forholdt det sig også med denne høj. Højens kerne bestod af grus. Over denne ældre grushøj har man bygget en yngre høj af græs- eller lyngtørv (fig. 2). Omridset af de enkelte tørv sås tydeligt i snittene som aflange pletter af lysere eller mørkere farve. Som højen så ud, da udgravningen påbegyndtes, var den sine tre meter i højden, men har velsagtens været højere før afladningen.

Det er om den ældre høj, grushøjen, at interessen i første række samler sig. Den er helt og holdent enkeltgravsfolkets værk. Et flygtigt blik på den ensartede, grågule fyld kunne forlede til at tro, at grushøjen var bygget på een gang. Men nej, også denne høj i højen var, viste det sig snart, blevet til af flere gange. Tre byggeperioder kunne lidt efter

lidt udskilles, og disse tre højstadier – »nedrehøjen«, »mellemhøjen« og »øvre højen«, som de for nemheds skyld vil blive betegnet – skal nu omtales i den rækkefølge, i hvilken de er blevet til.

Omtrent i centrum af højen, nedgravet i undergrunden, lå den grav, der uden tvivl er højens ældste (fig. 2). Denne grav (A) er gravet ned i selve den flade mark, og over den har man bygget en høj – en lille, flad høj på den flade hede. Flere gange siden har man benyttet denne

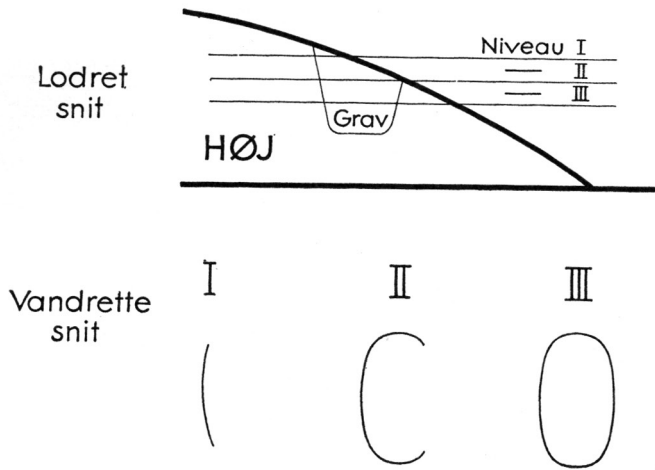

Fig. 3.

høj til gravlægning. Pietetsfuldt har man holdt sig fra midten, hvor den ældste grav lå. To grave (B og C) blev gravet ned i højsiden, een i nord og een i syd. Omridset af de gravede fordybninger kunne følges op gennem højfylden. Gravene blev gravet så dybe, at de nåede helt ned i det lyse undergrundssand under højen. Dette lyse sand blev af graveren kastet op på siden af den lille høj, og ikke alt kom ned igen, da graveren siden blev kastet til. Sandet sås, da udgravningen fandt sted, som tydelige lyse striber i de lodrette snitvægge (se fig. 2). Det var disse stribers skyld, at vi overhovedet kunne erkende omridset af den lille nedrehøj i grushøjens ellers så ensartede fyld.

Endnu en grav (D) var gravet ned i nedrehøjen. Den var anlagt i højens sydside, delvis oven i grav C, men nåede ikke så dybt ned, at den forstyrrede denne gravs beboer, hvilket også ville have været stik imod enkeltgravsfolkets skik og brug. Grav D gennemskar ikke nogen af de tegnede snitvægge, og da den ikke nåede ned i det lyse undergrundssand, kunne ingen sanddynger vejlede os med hensyn til, hvilken af de tre grushøje denne grav tilhørte. Der var jo intet i vejen for, at graven kunne være nedgravet fra overfladen af mellemhøjen eller måske

endog fra øvrehøjen. For at forklare, hvorfor det må anses for givet, at grav D hører til nedrehøjen, bliver det nødvendigt at indskyde et par tekniske bemærkninger, til hvilke fig. 3 tjener som vejledning.

Når en højs kuppel gennemskæres med vandrette snit som dem, der så talrigt er anvendt ved denne udgravning, vil en oval nedgravning først (d. v. s. i det øverste snit, som overhovedet skærer nedgravningen) vise sig som en buet linje med den konvekse side vendende ind mod højens centrum (niveau I på tegningen). I de dybereliggende snit vil man se linjen forlænges og antage form af et C (niveau II). Endnu dybere nede lukker C-et sig og bliver til et O, idet snittet nu helt er kommet under nedgravningens overkant (niveau III). At der oven på højen bygges en ny høj, hvis fyld går i et med den gamle højs fyld, ændrer ikke billedet. De samme tegninger vil opstå, når vandrette snit lægges igennem dobbelthøjen, og figurerne kan tjene til at vise os, hvor overfladen af den ældre høj oprindeligt har været.

Grav D's første opdukken var netop som ovenfor beskrevet. I de vandrette snit sås først en C-formet figur, der – 15 cm dybere – lukkede sig og blev O-formet. Gravens tilsynekomst fandt netop sted i et niveau, der svarer til overfladen af nedrehøjen, der jo takket være de ovenfor omtalte lyse sandstriber kan fastlægges med ret stor præcision (se snittet fig. 2, hvor graven er indtegnet i projektion). Naturligvis kunne man tænke sig, at luftens og vandets påvirkning havde slettet gravens omrids ud i de højereliggende lag; men det ville være mærkeligt, om ovennævnte skema i så fald skulle være så træffende overholdt. Der er næppe tvivl om, at grav D virkelig er nedgravet i nedrehøjen på et tidspunkt, da denne høj lå fri.

Vi kommer nu til den grav, der uden al tvivl har givet anledning til den første højjudvidelse – til bygningen af mellemhøjen. Denne grav (E) er anlagt i højens nordside, nøjagtigt oven over grav B. Den er nedgravet i nedrehøjen, men kun 15–20 cm dybt. Graven kan altså ikke høre nedrehøjen til, for nedgravningen ville ikke være dyb nok til at skjule den døde. Der foreligger nu to muligheder. Den første er, at graven kan være nedgravet i mellemhøjen (eller i øvrehøjen), den anden, at liget kan være anbragt i den omtalte ringe fordybning i nedrehøjen og derefter overbygget med mellemhøjen. Som allerede antydnet er den sidste mulighed sikkert den rette. Hvorfor den er det, skal nu nærmere begrundes.

Den fig. 4 gengivne tegneserie viser fire udpluk af den før omtalte lange række tegninger af vandrette snit gennem højens midterparti, nemlig de fire tegninger, som indeholder grav E. Disse fire tegninger viser os samtidig fire af de første blade i grav B's billedbog, der ialt omfatter 15 tegninger. Grav B's første optræden forløber netop som illustreret med fig. 3. Den buede linje i øverste niveau (1,70) bliver til en C-formet figur på de to følgende tegninger. På den fjerde tegning

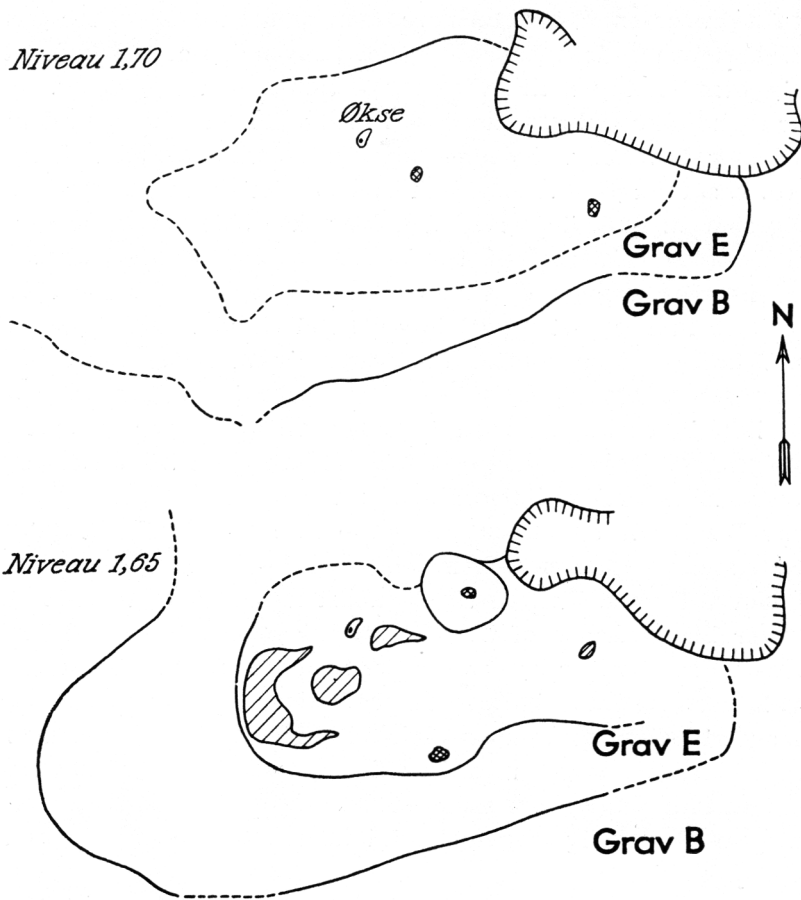
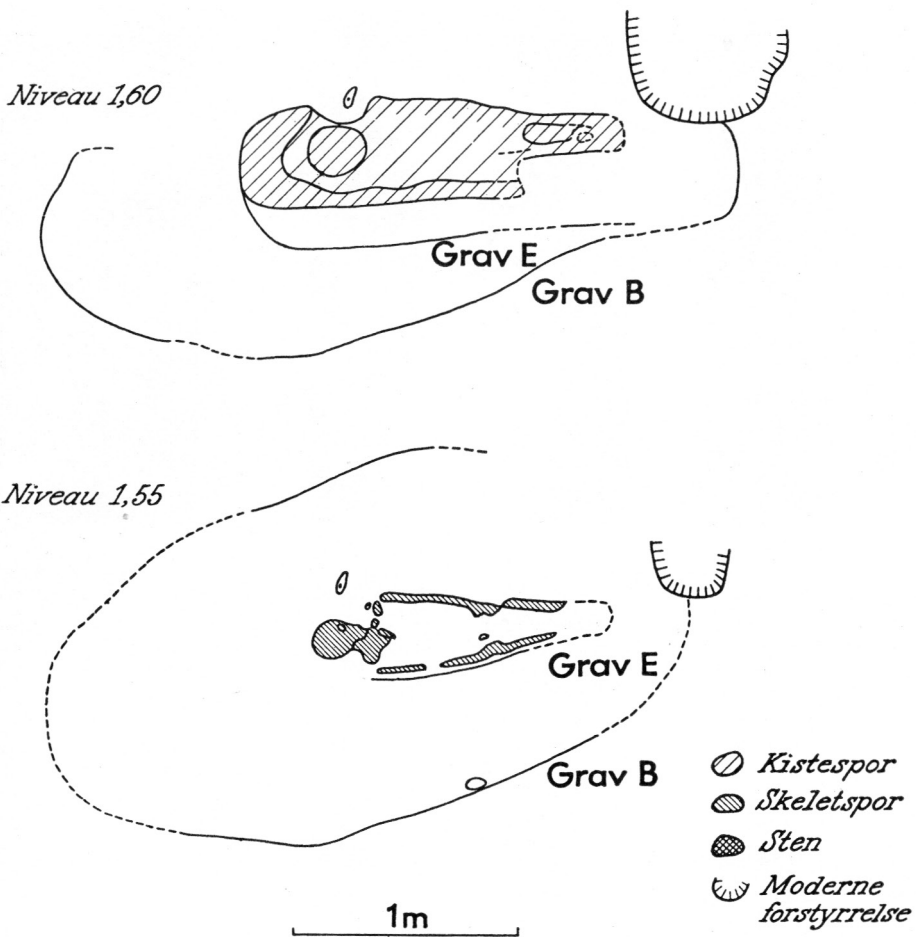

Fig. 4. Fire stadier af gravene B og E's udgravning.

(niveau 1,55) er O-formen under udvikling. Disse niveauer svarer netop til nedrehøjens skrånende overflade (se fig. 2).

Vi får altså her bekræftet, hvad allerede grusstriberne i snittet har fortalt os, at grav B er nedgravet på et tidspunkt, da nedrehøjen lå fri. Men grav E's opdukken finder sted i nøjagtigt samme niveau som grav B's. Heller ikke denne grav har altså på nogen måde røbet sin tilstedeværelse i mellemhøjens fyld. Allerede dette taler jo imod, at graven skulle være gravet ned gennem denne høj, og det samme gør fyldskiftets form, der ganske vist er udflydende og utydelig og ikke helt følger det sædvanlige skema for graves opdukken, men som med sin uregelmæssige form afgjort ikke minder om bunden af en dyb nedgravning, der, som de andre grave viste os, plejer at give smukke og regelmæssige fyldskifter.

Konklusionen af disse betragtninger må blive følgende: grav E er

Four stages in the excavation of graves B and E.

anlagt i en ganske lav nedgravning i nedrehøjen – en nedgravning, der ikke engang har været dyb nok til at skjule liget. Rimeligvis har man bare gravet et hak i højsiden for at frembringe en vandret flade at stille kisten på. Graven – og hele nedrehøjen – blev dækket med sammenkørt jord. Mellemhøjen blev til.

Mellemhøjen, hvis overflade endnu på steder svagt kunne spores i den ellers så ensartede grusfyld, rummede ingen grave bortset fra den, der har givet anledning til dens bygning. Den næste grav i rækken (F) fandt sin plads direkte på mellemhøjens top, og det er da rimeligt at tro, at det var den, der gav anledning til opførelsen af højens tredje og sidste stadium – øvrehøjen.

I øvrehøjen fandtes endnu en grav (G). Den lå – på enkeltgravsmanér – lige over grav F, men uden at berøre denne. Om denne grav var nedgravet, eller om også den har givet anledning til en tilbygning, således

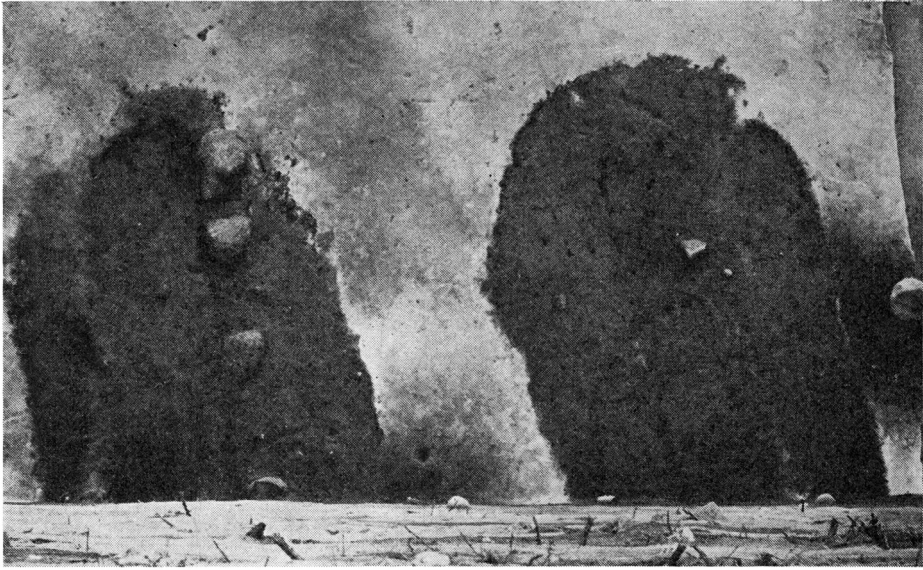

Fig. 5. Grav A (t. h.) og C set ovenfra, fra toppen af den gennemskårne høj. Kun gravens vestender er frigravet, resten ligger inde under den uudgravede højhalvdel. Gravene står skarpt mod det lyse undergrundssand. Inden for fyldskifterne ser man kisternes omrids begynde at tegne sig. Bemærk støttestenene langs kisten i grav C.

The western ends of graves A (on right) and C seen from above, the eastern ends lying under the unexcavated half of the tumulus. The outline of the coffins begins to be visible in the dark earth of the grave-shafts. Note the stones supporting the coffin in grave C.

at grushøjen i virkeligheden er blevet til af fire gange, lader sig ikke afgøre. Ingen spor i højen bidrog til dette spørgsmåls løsning. Uanset, at der altså er mulighed for, at øvrehøjen er bygget af to gange, vil der i det følgende som tidligere blive regnet med tre byggeperioder for grushøjen.

Syv enkeltgrave har vi altså til nu truffet i denne høj. Mængden er usædvanlig, men målet er endnu ikke fuldt. Nedgravet i det lyse undergrundssand under grushøjens sydfod lå en ottende grav (H). I snitvæggen tæt ved graven sås en stribe af lyst sand (fig. 2). Højest sandsynligt stammer dette sand fra grav H, og det ser altså ud til, at denne grav er nedgravet i den flade mark på et tidspunkt, da øvrehøjen endnu ikke var bygget. Sand fra graven er da havnet på foden af den nærliggende høj – som ikke kan være andet end mellemhøjen. Grav H skulle altså i tid ligge mellem anden og tredje byggeperiode.

En niende grav (I) blev fundet nedgravet allerøverst i grushøjens top. Den tilhørte ikke samme tid og kultur som grushøjens øvrige grave, og vi vil derfor opsætte omtalen af den til senere.

Et indtryk af grushøjens opbygning, sådan som den efter ovenstående må antages at have været, giver den fig. 23 afbildede rekonstruktion.

Fig. 6. Barnegraven (grav A) tømt for jord. Det mørke lag, hvorpå den døde hviler, er resterne af bulkisten. Foran ligets ansigt ligger to ravperler, ved benene fire.

The infant grave (A) emptied of earth. The dark layer on which the body lies is the remains of the oak-trunk coffin. Two amber beads lie in front of the face and four by the legs.

Den færdige enkeltgravshøj lå frit på heden i mange år. Den groede til. Det viser det tykke muldlag, som dækkede grushøjen. Nye skikke havde holdt deres indtog, da tørvhøjen blev kørt sammen, den høj, der satte kronen på højbygningsværket.

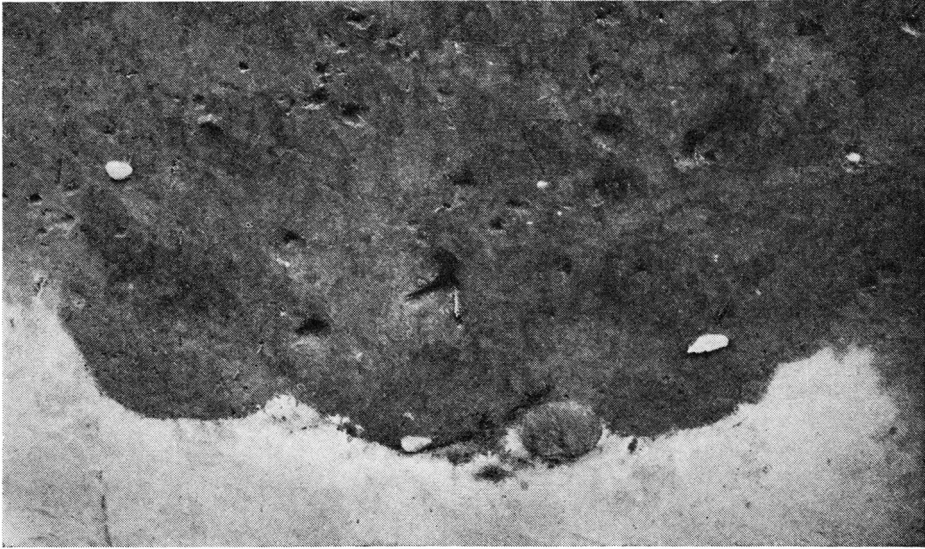

Fig 7. Lodret snit gennem grav A. Den mørke nedgravning tegner sig skarpt mod den lyse undergrund. I bunden af nedgravningen ses det buede mørke spor af den gennemskårne bukkiste. En sten har støttet kisten, som har villet vippe over mod syd.

Vertical section through grave A. At the bottom of the dark filling of the shaft the black curved cross-section of the trunk-coffin can be seen, supported by a stone to prevent it tipping over.

Men lad os foreløbig blive ved enkeltgravshøjen.

Otte gange er ligfærdens ceremoniel altså udspillet på dette sted. Graveren har gjort sin del af arbejdet, præster og troldmænd deres, og hele stammen har vel været i virksomhed, når det gjaldt at gøre højen større. Det er svært for nutidsmennesker at trænge bare lidt ind i det mysterium, som en sådan ligfærd er. I korthed skal nu omtales hver enkelt af de grave, som grushøjen gemte.

Som bekendt udmærker de jyske enkeltgrave sig sjældent ved fremragende bevaringsforhold. Skeletter forsvinder helt eller er i bedste fald kun bevaret som et sort spor. Det samme gælder trækister og andet organisk materiale. Anderledes var det ikke i denne høj, og dog må det siges, at gravenes indhold efter omstændighederne var usædvanlig godt bevaret, hvilket sikkert skyldes den solide tørvhøj, hvormed en senere oldtids mennesker har dækket forfædrenes levninger. I fire af gravene fandtes udmærkede skeletspor. Bedre endnu var det dog, at der i de samme fire grave fandtes tydelige spor af kister.

De tre ældste grave var, som allerede omtalt, gravet ned i undergrunden, og deres omrids tegnede sig, som det fremgår af billedet fig. 5, knivskarpt i det lyse undergrundssand.

Midtergraven (grav A), der var højens allerældste grav, indeholdt liget af et ganske lille barn, vel omkring halvandet år gammelt (fig. 6). Liget lå, som almindeligt i grave fra denne tid, på siden med optrukne

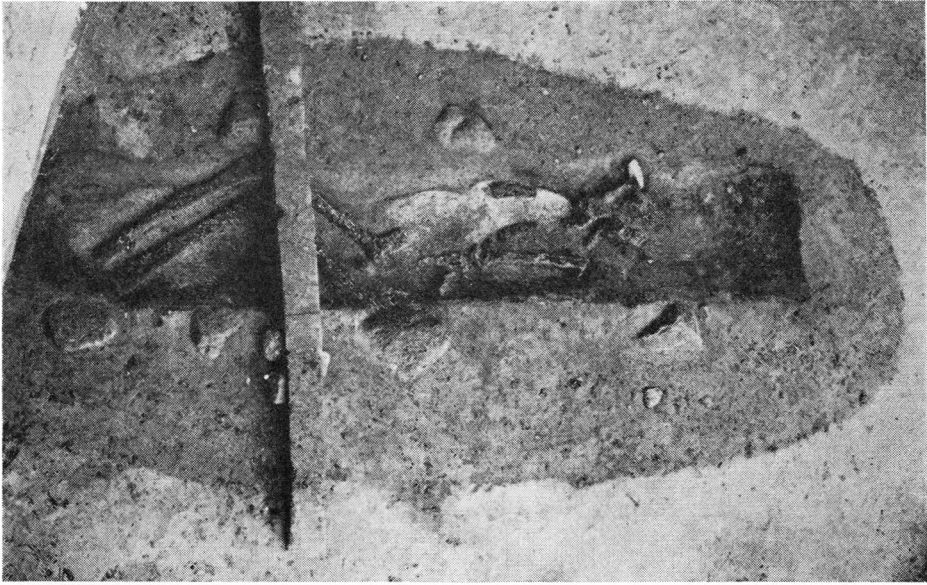

Fig. 8. Grav B tømt for jord. Ved ligets pande ligger stridsøkse. Kisten har været støttet med sten på begge sider. Jordbænken tværs over graven er afsat for at få lejlighed til at studere kistens tværsnit.

Grave B emptied of earth, with the battleaxe lying by the forehead of the dead man. The coffin was propped up by stones on both sides. The bench of earth across the grave was left standing to enable the cross-section of the coffin to be studied.

ben, ansigtet vendende mod syd. Tør man gå ud fra, at enkeltgravsfolkets sædvanlige skik, at mandlige døde ligger med hovedet i vest, også er blevet fulgt i dette tilfælde, skulle den døde være en dreng. Kisten, som barnet har ligget i, sås som et tydeligt sort spor. Sikkert er her tale om en stammekiste; derfor taler i hvert fald den afrundede form, som især viste sig tydeligt i det lodrette snit gennem graven, som ses afbildet fig. 2 og 7. Kisten har, som det fremgår af samme snit, været understøttet på sydsiden med en enkelt sten. Da den tunge kiste er sat ned i graven, har den ved sin vægt presset sandet tilside, således at det er kommet til at ligge i to volde langs med kistens sider. Også dette fremgår tydeligt af snittet. Gravgodset var yderst sparsomt, som man kunne vente efter den dødes alder. Seks ravperler, to foran ansigtet, fire ved benene – det var alt. Denne lille barnegrav var så usædvanlig, at det blev besluttet at bevare den i sin helhed. I en kasse blev den løsskårne jordblok sendt til København. Efter endt konservering kan graven nu ses udstillet på Esbjerg Museum.

Den grav (B), som var gravet ned i barnehøjens nordside, indeholdt liget af en voksen (fig. 8). Kistesporret stod klart og tydeligt. Dets runding viste – som barnekistens før – at kisten har været en stammekiste. Den lange slanke stamme var støttet på begge sider med sten; kisten

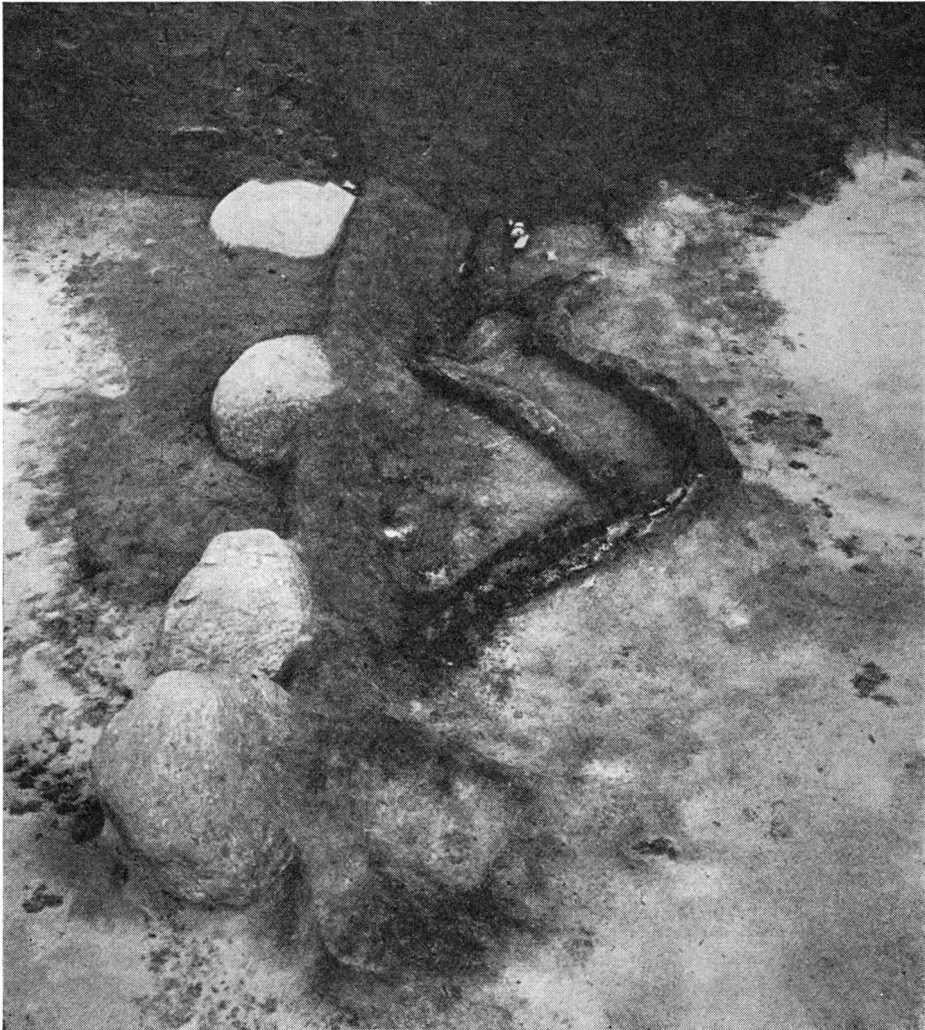

Fig. 9. Grav C's vestende set fra vest. Kistespor er kun bevaret i gravens nordside langs stenrækken. Ved ligets rygsøjle, helt inde ved den lodrette snitvæg, ses en dyngede ravperler.
The west end of grave C from the west. Traces of the coffin survive only by the row of stones on the north side. A heap of amber beads lie by the backbone against the vertical wall.

har åbenbart haft slagside, da den blev sat i graven. Det overordentlig fine skeletspor viste den døde liggende på siden med ansigtet i syd og benene så højt optrukket, som den snævre kiste tillod. Hovedet vendte mod vest – den døde har altså været en mand. Det viser også gravgodset, stridsøksen, som lå foran ligets ansigt.

At ovennævnte grav er en mandsgrav, er således hævet over enhver tvivl. Med samme klarhed lod graven i barnehøjens sydside (grav C) sig bestemme som kvindegrav (fig. 9). Den døde lå også her på siden

med optrukne ben og ansigtet i syd, men hovedet vendte mod øst, og gravgodset var ikke våben, men smykker. Kisten – atter en bulkiste – var stenunderstøttet, men kun på nordsiden. Til denne side har kisten altså villet kæntre, da den blev sat i graven. Skeletsporet var af samme kvalitet som det i mandsgraven. Knoglernes struktur var på steder endnu tydelig. Gravgodset bestod udelukkende af ravperler. De lå i tre

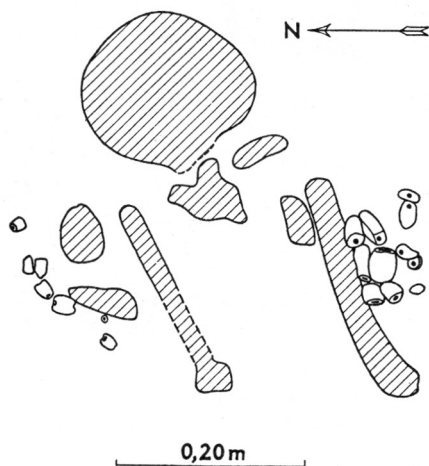

Fig. 10. Skeletspor (hoved og skuldre) i grav C. Ved ligets overarme ses dynger af ravperler.

Skeletal traces (head and shoulders) in grave C. Heaps of amber beads can be seen by the upper arms.

dynger, een ved hver af ligets overarme, een på maven. I dyngen ved venstre overarm dannede perlerne tre rækker. Her må være tale om et samlet smykke. Den rimeligste forklaring er vel, at perlerne har været syet på trøjens ærmer som en slags besætning (fig. 10).

Vi kommer nu til næste »lag« af grave. Grav D var ganske lille. Sikkert har også denne grav været en barnegrav. Den indeholdt svage spor af kiste, men hverken skelet eller gravgaver. Grav E havde det tilfælles med de nedre grave, at den rummede kiste- og skeletspor. Kistens låg var sunket ned over liget og dækkede det som en kappe, igennem hvilken man anede den døde form (fig. 11). Kistens »firkantede« tværsnit gav grund til at tro, at vi denne gang har at gøre med plankekiste, ikke med bulkiste. Kisten var kommet til at stå noget skråt i graven med hældning mod syd, og liget lå tilsvarende skævt. Den døde lå udstrakt på ryggen (fig. 12), men man kan ikke udelukke, at liget på grund af kistens kæntring er rullet rundt i graven. Liget lå med hovedet i vest. Stridsøksen, der var eneste gravgods, lå ved venstre skulder. Atter her tør vi altså gå ud fra, at den døde har været en mand.

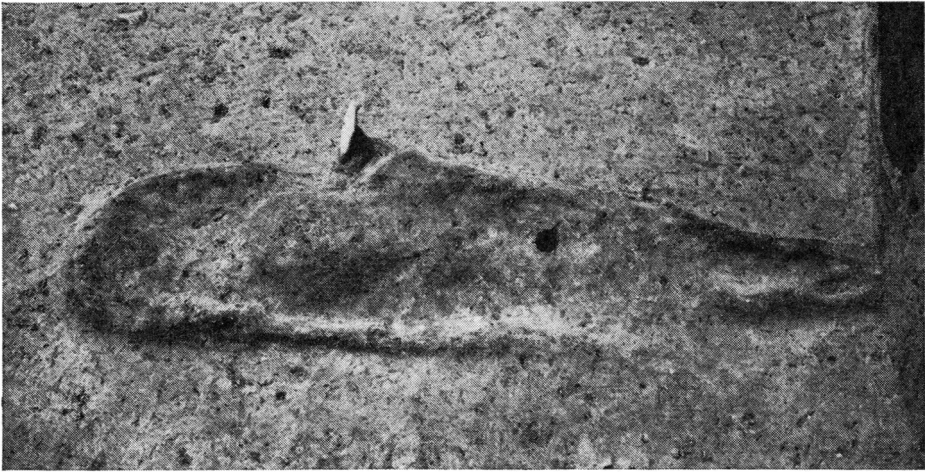

Fig. 11. Grav E set fra syd. De mørke partier er kistelåget, som er sunket ned over den døde, hvis form man aner. Ved ligets venstre skulder ses stridsøkse.
Grave E seen from south. The coffin lid has sunk down over the body, revealing its outlines. The battleaxe lies by the left shoulder.

Fig. 12. Skeletsporet i grav E efter at »kistelåget« er fjernet.
Skeletal traces in grave E after removal of »coffin lid«.

Øvrehøjens to grave var som nævnt anbragt den ene over den anden, lige under toppen af grushøjen. Denne udsatte beliggenhed har ikke været til bedste for gravenes indhold af træ og ben, der er blevet opløst og udvasket i den periode, hvor grushøjen har ligget frit. I den nederste af de to grave (grav F) var lårknoglerne dog delvis bevaret, mens hele resten af skelettet var totalt forsvundet. De fundne knogler er nok til at sige os, at liget har ligget med hovedet i vest, at der altså er tale om en mandsgrav. Den døde har fået stridsøkse og urtepotteformet lerbæger

med sig i graven (fig. 13). I grushøjens allerøverste Grav (G) var intet som helst tilbage, hverken af skelet eller kiste. Kun gravgaverne, et meget smukt, retvægget lerbæger og en stor dyngge ravperler (fig. 14), fortalte os, at her har været en grav. Det kan næppe fejle, at en afdød med dette udstyr må være en kvinde.

Grushøjens ottende grav (H), graven under sydfoden, var ganske lille, og skønt der hverken fandtes rester af lig eller kiste, kan der ikke være mindste tvivl om, at den døde også her har været et barn. Tre små ravperler er alt, hvad dette barn har fået med sig i graven.

Et eneste af denne højs fund falder uden for gravskikkens tema og bringer os enkeltgravfolkets hverdag nær. Det er en dyretand, som fand-

Fig. 13. Grav F (sydlige halvdel) set vestfra. Inde ved den lodrette snitvæg ligger en stump af skelettet, vistnok højre lårknogle.

Southern half of grave F from west. Part of the skeleton, probably the right thighbone, can be seen close to the vertical section wall.

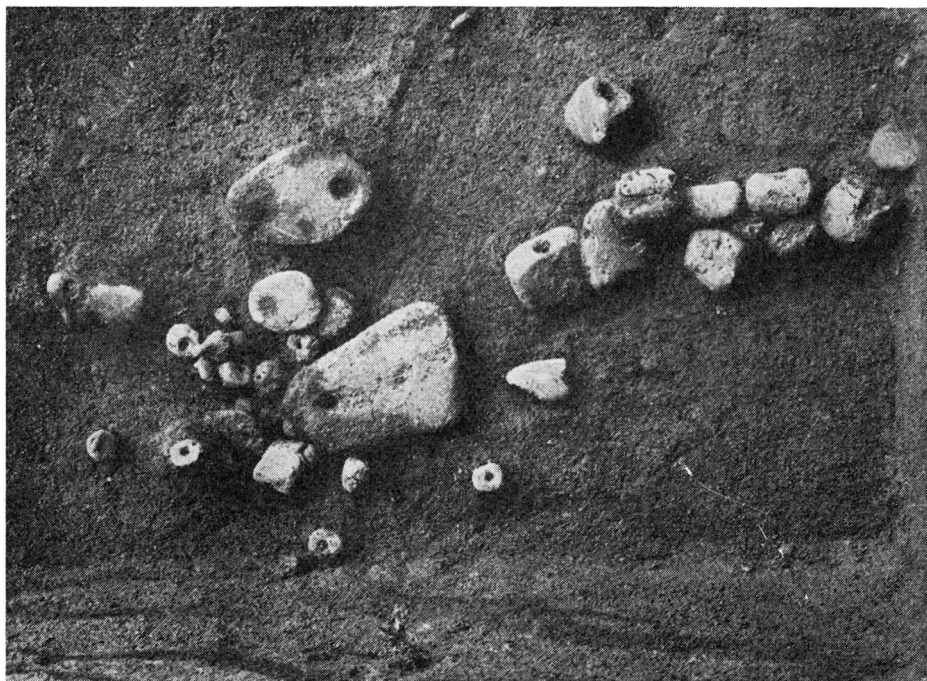

Fig. 14. Dyngte af ravperler fra grav G. Mellem perlerne tilhøjre i billedet spores en vis orden. Heaps of amber beads from grave G. Those on the right appear to lie in some sort of order.

tes i mellemhøjens fyld lige under de to topgrave F og G. Konservator U. Møhl-Hansen, Zoologisk Museum, har bestemt tanden som værende af en ung ko.

Der kan være grund til endnu engang at følge højens fremvækst og drage lære af, hvad vi ser.

Den tanke har tidligt været fremsat¹⁾, at enkeltgravshøjene er familiegravsteder – at de mennesker, som er begravet i samme høj, har tilhørt samme slægt. Højen i Esbjerg taler stærkt for denne tanke – ja, man kan næsten sige, at den bringer os problemets løsning så nær, som det er arkæologisk muligt at komme det på grundlag af en enkelt højundersøgelse.

Højens ældste grav, drengegraven, er anlagt på fuldt normal måde. Men derefter er det, som om man med forsæt undgår højmidten, der jo ellers er enkeltgravsfolkets foretrukne gravsted. Manden og kvinden i nedrehøjen er begravet henholdsvis nord og syd for barnegraven. De tre grave ligger side om side på en måde, der næppe kan være tilfældig. Da manden og kvinden blev gravlagt, har man sikkert vidst fuld besked med barnegraven.

Det er ret almindeligt i enkeltgravshøje at finde to lig gravlagt side om side, og man har ment, at disse døde var mennesker, der i livet har stået hinanden nær²). Her i Esbjergshøjen er billedet yderligere fuldstændiggjort. Det er en ubeviselig, men nærliggende og sandsynlig tanke, at manden og kvinden er forældrene til den lille dreng.

De to næste grave i rækken (D og E) holder sig også borte fra højmidten. På deres egen måde følger de enkeltgravsfolkets almindelige skik, at gravlægge oven på ældre grave. Barnegraven (D) ligger skævt over nedrehøjens kvindegrav, som den muligvis har sigtet efter, mandsgraven (E) ligger nøjagtigt over nedrehøjens mandsgrav. Navnlig det sidste er påfaldende og næppe tilfældigt. Da man anlagde grav E, den grav, der gav anledning til mellemhøjens bygning, har man sikkert vidst ganske nøje, hvor den ældre grav lå. Selv om det ældre gravsted kan have været afmærket (med en pæl eller lignende) kan man dog næppe tænke sig denne viden bevaret mere end en generation eller to.

Havde nedrehøjen ligget fri i længere tid, ville der vel også have dannet sig et muldrag over den, som skulle have været synligt i snitvæggene. Ikke den mindste stribe forrådte denne højs overflade. Nedrehøjens fyld gik fuldstændig i eet med mellemhøjens. Kun tilstedeværelsen af de to sanddynger fra gravene røbede sammenhængen.

Det er i denne forbindelse af interesse at nævne, at økserne fra gravene B og E, skønt ret forskellige i udseende, i typeskemaet står hinanden meget nær. Begge hører hjemme i yngre bundgravetid³). Også dette taler for, at mellemhøjen ikke er meget yngre end nedrehøjen.

Det særlige ved dette kompleks af grave er, som man ser, det, at hver gang en ny grav anlægges, er de ældre grave bestemmende for dens plads, hvilket gør, at vi må antage, at hele komplekset er blevet til inden for et meget begrænset åremål. Dette i forbindelse med fordelingen af mands-, kvinde- og barnegrave gør det yderst sandsynligt, at vi står over for et familiegravsted.

Det er et spørgsmål, om ikke også barnegraven under grushøjens sydfod hører til familien. Den er jo, som nævnt, sikkert anlagt på flad mark, tæt op ad mellemhøjen på et tidspunkt før øvrehøjen kom til. Desværre mangler det forbindende led.

Heller ikke øvrehøjen med dens to grave lader sig sætte i forbindelse med de nedre graves sluttede kompleks. Der er ting, der taler for, at det tidsrum, der skiller øvrehøj fra mellemhøj, har været omend ikke særlig langt, så dog længere end det, der skiller mellemhøj fra nedrehøj. En – ganske vist svag og utydelig – linje skilte nemlig mellemhøjens fyld fra øvrehøjens, ja, et sted sporedes endogså et »muldrag« (fig. 2). Ingen erindring om, hvad de nedre høje gemte, synes heller at have været bestemmende for placeringen af øvrehøjens to grave. De er begge anlagt på traditionel måde, den ene over den anden midt i højen. Gravgodset

Fig. 15. Stenlægninger på grushøjens overflade, blotlagt over højens vesthalvdel.
Layers of stones on the western half of the surface of the gravel tumulus.

i de to grave bestod af typiske overgravssager⁴), mens mellemhøjen jo som sagt kan dateres til yngre bundgravstid. Også dette taler altså for en ikke helt ringe tidsforskel mellem de to høje.

Vi vender os nu fra grushøjens indre til dens ydre. Dens sider var nedadtil bestrøet med sten, der lå snart enkeltvis, snart i større og mindre samlinger (fig. 15 og 20). Disse sten er sikkert mindre tilfældige, end man i første øjeblik kunne fristes til at tro. Det vil her være på sin plads at indskyde et par bemærkninger om et ret almindeligt, men temmelig upåagtet fænomen ved oldtidens gravhøje, et fænomen, som passende kan benævnes »stenkraven«.

I sin rene form består en sådan stenkrave af et regelmæssigt lag af – som regel nævestore – sten, der strækker sig fra højfoden et kortere eller længere stykke op ad højsiden (fig. 16). Toppen af højen lades altid – eller næsten altid – fri. Hvis højen har fodkrans, støtter kraven sig nedadtil mod denne eller går måske lidt ud over den. I enkelte tilfælde kan det være vanskeligt at afgøre, hvad der er fodkrans, og hvad der er krave. Stenene ligger som regel mellem hinanden uden orden. Dog sker det, at de er sorteret efter størrelse og danner ligesom en slags murværk. At kraven er »hel« hører nærmest til sjældenhederne.

I de fleste tilfælde er den splittet op i øer med spredte sten ind imellem. En sådan rudimentær stenkrave var det netop, Esbjergøjen havde. Den lå tæt under overfladen af enkeltgravshøjen og hørte altså til den øverste af de tre grushøje. Stenene strakte sig 1–1,75 m op ad højsiden. Ingen fodkrans støttede kraven nedadtil.

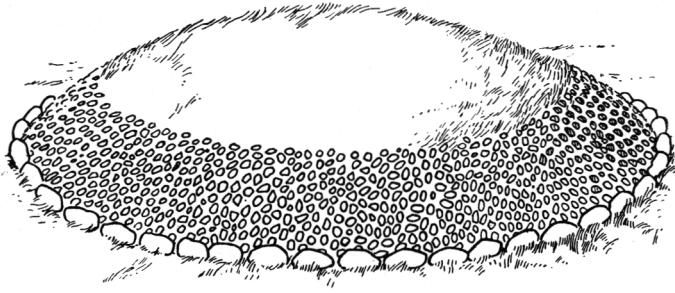

Fig. 16. Høj med stenkrave (konstrueret).
Tumulus with stone »collar« (theoretical).

Stenkraverne er som sagt ikke sjældne. De synes at forekomme ved alle arter af gravhøje. De kendes fra dysser og jættestuer, fra enkeltgravshøje, fra ældre og yngre bronzealders høje og vistnok også fra jernalderhøje. Kraven er altså ligesom fodkransen et træk, der følger gravhøjen fra dens opståen til dens forsvinden. Dens blomstring falder vistnok i yngre bronzealder.

Som eksempel på høje med stenkraver kan nævnes en langdyse ved Grøfte i Sorø amt⁵⁾, jættestuen ved Mejls nord for Varde⁶⁾ (fig. 17), en enkeltgravshøj fra Bobøl ved Ribe⁷⁾ (fig. 18), en høj fra ældre bronzealder i Skrydstrup ved Haderslev⁸⁾ og endelig to yngre bronzealders høje fra Slotsbjergby ved Slagelse⁹⁾ og fra Svenstrup ved Korsør¹⁰⁾³³⁾.

At stenkravehøje også forekommer uden for landets grænser viser det fig. 19 gengivne eksempel, en høj fra Schafstedt i Ditmarsken, dateret til tidligste bronzealder¹¹⁾.

Når stenkraverne ikke har vundet arkæologisk anerkendelse på lige fod med deres følgesvende, de egentlige fodkranse, skyldes det vistnok hovedsagelig to ting. For det første kravernes ofte meget uregelmæssige og »ødelagte« tilstand. For det andet, at den ortodokse udgravningsteknik gennem et halvt århundrede kun har krævet undersøgelse af højenes midterparti, hvor gravene findes, sådan at det nærmest skyldes tilfældighed, hvis man overhovedet har fået færtten af stenkraverne. Det er karakteristisk, at mens man meget sjældent møder stenkraverne i udgravningsberetninger fra perioden ca. 1890–1940, træffer man dem ret ofte i ældre beretninger – f. eks. flere gange i Frederik d. 7.'s opteg-

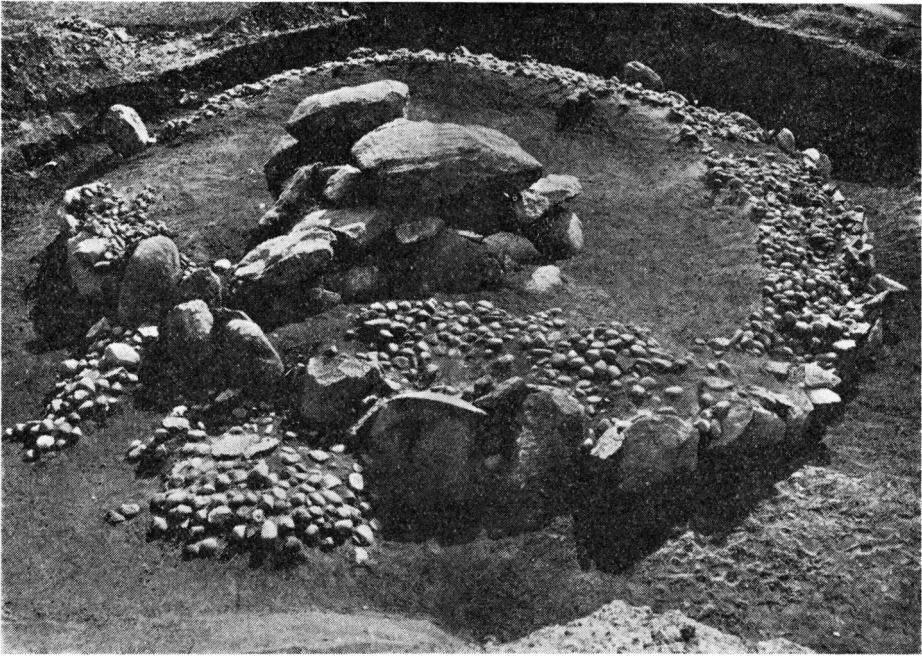

Fig. 17. Jættestue med stenkrave. Mejls ved Varde.
Passage grave with stone collar, Mejls near Varde.

nelser. I denne gamle tid gik man nemlig løs på højene fra siden, ikke fra oven, som det senere blev skik.

Men hvad kan nu grunden være til den mærkeligt tilfældige og splittede tilstand, kraverne så ofte befinder sig i?

Kraven, som man finder den idag, ligger i reglen ganske tæt under overfladen af den høj, hvortil den hører. Det er sandsynligt, at den oprindelig har ligget frit på højen, og at den først med tiden er blevet dækket ved udskridning af højfylden og ved overvoksning. På samme måde er højens randsten, der også oprindelig må have været synlige, jo ofte blevet dækket. Og lige som randstenene tit er blevet fjernet og splittet, sådan kan det også være gået stenkraverne.

En tanke, der naturligt melder sig hos den, der første gang møder disse uordentlige stenslægninger, er den, at stenene simpelthen er marksten, samlet på de omliggende agre og anbragt på højen af jorddyrkerne, som ville være dem kvit. Den slags rydningssten ser man jævnlig på høje den dag i dag, dog som oftest samlede i dynger, der ikke rigtig har kravens karakter. Ved de mere velbevarede eksemplarer af stenkraverne (se f. eks. fig. 18) kan denne forklaring dog helt lades ude af betragtning. Hvad de mindre velbevarede angår, må man indrømme, at forveksling mellem de to fænomener er mulig og tilråde en vis forsigtighed i bedømmelsen af anlæggene.

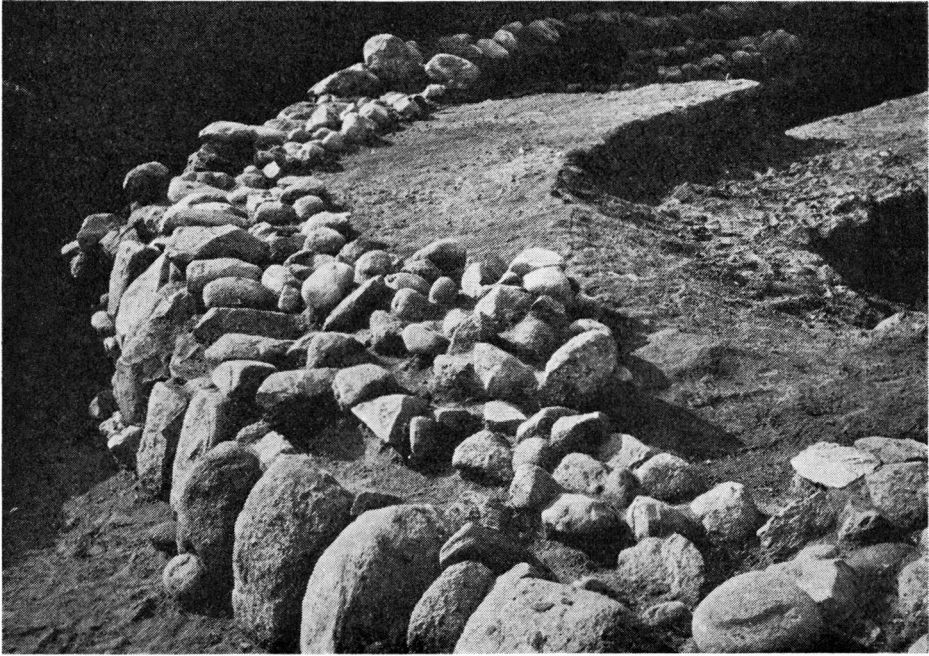

Fig. 18. Stenkrave omkring enkeltgravshøj. Bobøl, Ribe amt.
Stone collar around separate-grave tumulus, Bobøl in Ribe county.

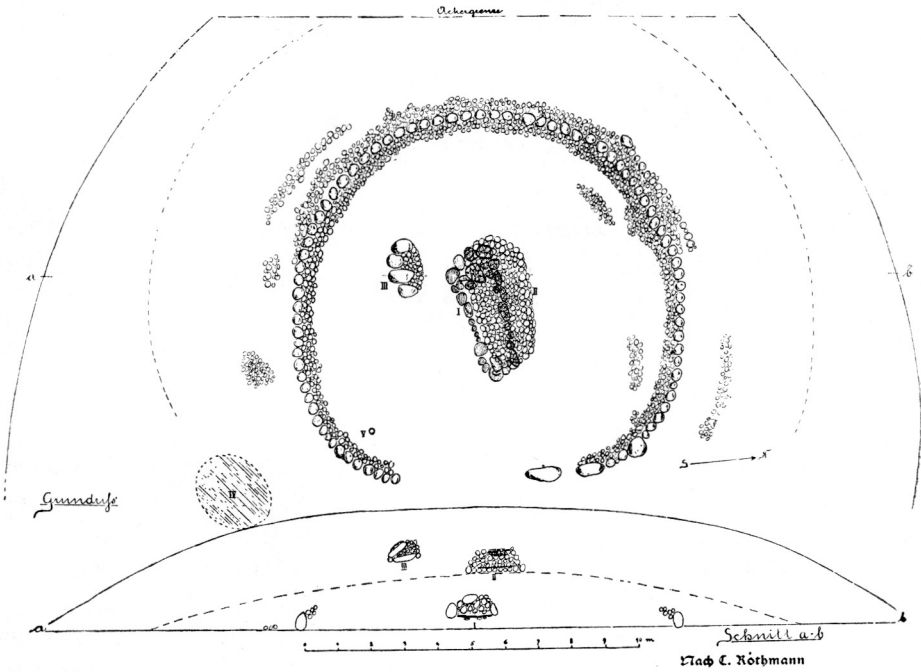

Fig. 19. Høj med stenkrave fra Schafstedt, Ditmarsken. Tidlig bronzealder.
Tumulus with stone collar at Schafstedt, Dithmarschen, from Early Bronze Age.

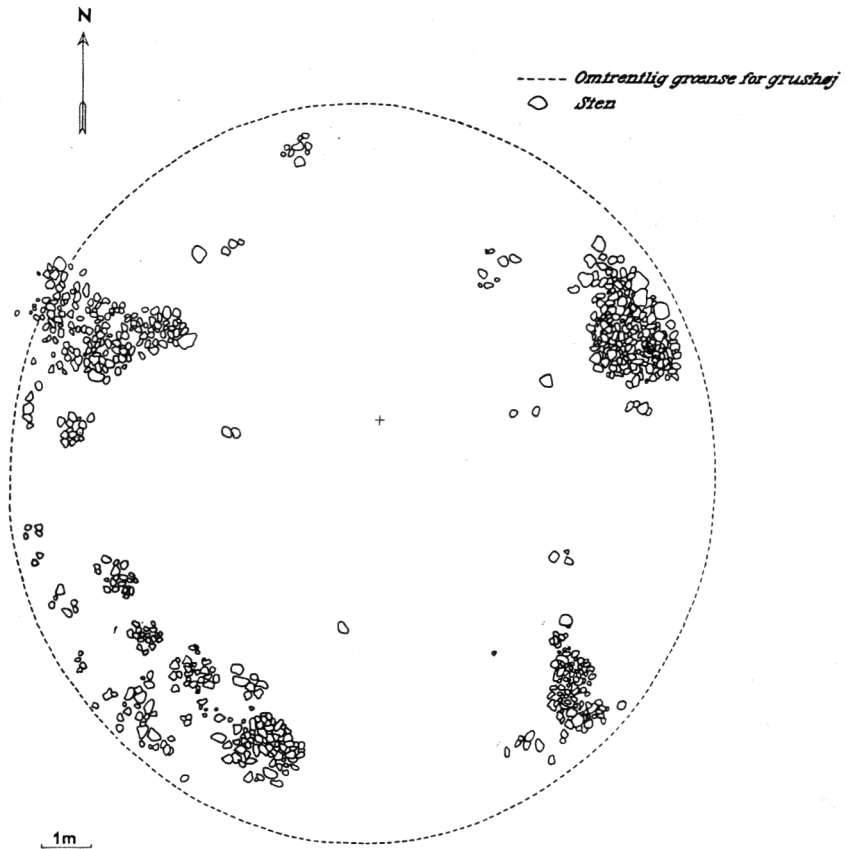

Fig. 20. Stenlægninger på grushøjens overflade.
Layers of stones on the surface of the gravel tumulus.

En række spørgsmål melder sig, når man står over for disse sten-sætninger. Hvor hyppigt forekommer de egentlig? Kan der udskilles særlige typer for bestemte perioder? Hvad er stenkraverne, og hvilke formål har de tjent? Nye udgravninger i forbindelse med arkivstudier vil kunne bringe løsningen på de to første spørgsmål. Hvad det sidste angår, vil svaret blive givet nedenfor.

Inde under grushøjen fandtes en kort stenrække, som med megen usikkerhed kunne bestemmes som en rest af en fodkrans omkring mellemhøjen. I øvrigt fandtes der ingen randstens kredse, hvilket da heller ikke er særlig almindeligt ved enkeltgravshøje. Mangelen på fodkrans blev imidlertid i udgravningens sidste dage på overraskende måde afhjulpnet. På dette tidspunkt var højen fuldstændig fjernet. Da bunden under højen blev afrenset ned til den urørte undergrund, viste der sig to rækker af små, mørke pletter (fig. 21 og 22). Pletterne var ca. 5 cm

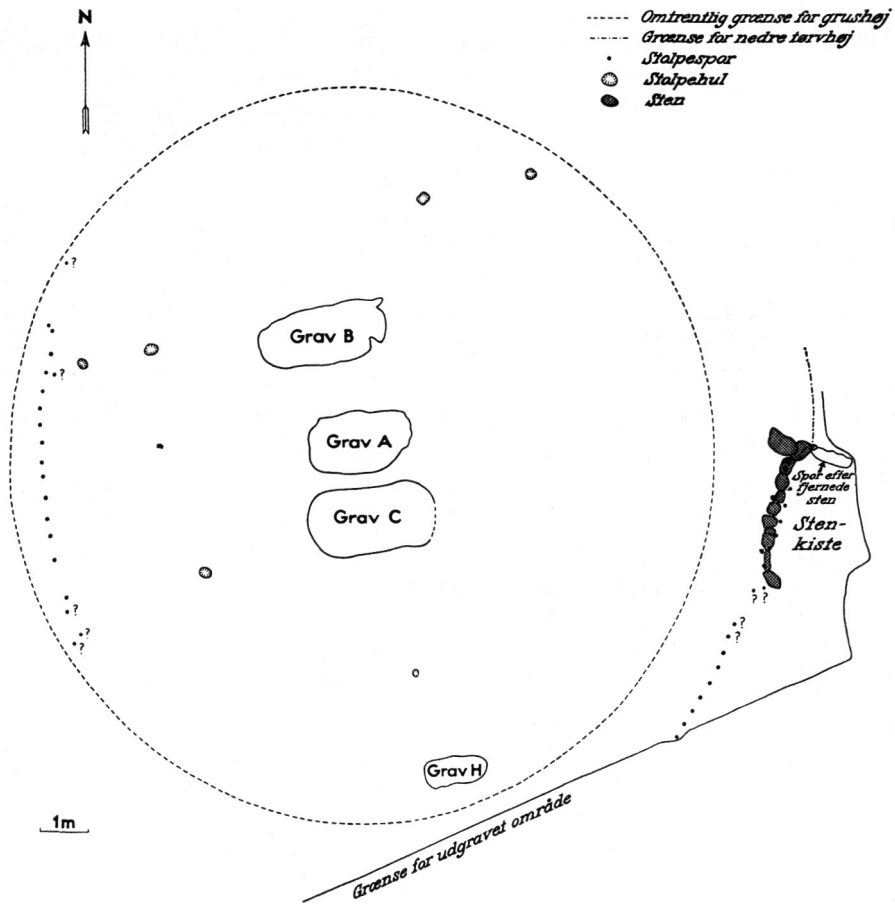

Fig. 21. Gruber i undergrunden under højen.
Excavations in the subsoil under the tumulus.

i diameter og lå med en indbyrdes afstand af ca. 40 cm. Disse pletter kan ikke være andet end mærker efter tynde, lodretstående pæle. Af pælene selv var der intet tilbage. Pælerækkerne er sikkert at opfatte som dele af en sluttet stolpekreds. Denne stolpekreds er altså på to korte stykker nær forsvundet sporløst, og det er for så vidt ikke så mærkeligt, som også de »bevarede« dele af ringen krævede et trænet øje for at kunne erkendes i det plettede undergrundsgrus. Heraf må man dog ikke drage den slutning, at de fundne pælerækker ikke er sikre. Eengang set var der ingen tvivl om disse spors ægthed.

Rundt om grushøjen har altså stået et hegn af tætstillede og ganske tynde stokke. Den rimeligste forklaring på disse stokkes tilstedeværelse er vel, at de har båret et fletværk – at højen simpelthen har været omgivet af et risgærde. Ved dette risgærde er der et gådefuldt forhold. Mens

den ene af de bevarede pælehulrækker lå 50–75 cm inde under grushøjens fod, lå den anden række mere end en meter uden for foden (se fig. 21). Hegnet må altså have ligget excentrisk i forhold til grushøjen – hvis der da ikke, hvilket jo også er en mulighed, er tale om to hegn, der vel i så fald har ligget som koncentriske cirkler med centrum i højens centrum. Pælerækkernes ensartede karakter og den omstændighed, at deres krumning er mindre end højrandens krumning taler dog for den første af mulighederne, og det skæve pælehegn er da heller ikke uden fortilfælde, omend disse må søges uden for landets grænser, nemlig i Holland. Efter den hollandske arkæolog professor van Giffens mening skyldes skævheden, at sandflugt simpelthen har flyttet højene¹²). Denne forklaring kan dog vistnok ikke gælde for den danske høj, der ligger forskudt mod vest eller nordvest i forhold til pælehegnet. Hvis den fremherskende vindretning har været den samme dengang som nu, skulle man vente en flytning mod øst eller nordøst, og der blev heller ikke i grushøjens fyld iagttaget noget, der kunne tydes som flyvesandsaflejringer. At højen ikke har flyttet sig meget fra sin oprindelige plads viser også stenkraven.

At pælehegnet har tilhørt grushøjen og ikke tørvhøjen må anses for bevist derved, at en del af det lå under grushøjens fod. Når dette er fastslået, opstår spørgsmålet, hvilken af de tre grushøje hegnet har tilhørt. Her må valget vistnok falde på øvrehøjen. Når denne høj nu lå ud over den ene af de to pælerækker, skyldes det vel, at højfylden i den lange periode, da højen lå udækket hen, er skredet ud. Oprindeligt har grushøjen sikkert nået netop til hegnet. Såvel risgærdet som stenkraven har altså formentlig hørt til den fuldt færdige enkeltgravshøj.

Inden for risgærdet i bunden under grushøjen fandtes syv gruber i undergrunden, der vistnok må forklares som spor efter bortrådnede, større stolper. Det var dog ikke muligt at se nogen plan i disse stolpers anbringelse.

Den færdige grushøj, sådan som oldtidsmanden har haft den for øje, har altså taget sig noget anderledes ud end højene, som vi i dag ser dem rundt om på Jyllands heder. Den har haft stenklædte sider og har været forsvarligt indhegnet med et risgærde (fig. 23). Ret mange år er der dog næppe gået, før risgærdet faldt for vind og vejr, og som tiden gik, er også stenene blevet splittet og spredt. At den færdige grushøj har ligget udækket hen i mange år, derom vidner det tydelige muldlag, som dækkede den (se fig 2). Sandsynligvis er der hengået flere århundreder, før man igen førte jord til højen, så stenkraven har haft rigelig tid til at forfalde.

Før vi forlader grushøjen, må nævnes endnu en grav – en grav, hvis placering i kulturforløbet desværre giver anledning til nogen uklarhed. Den var nedgravet i enkeltgravshøjens top (fig. 2, grav I) og var yderst

Fig. 22. Den vestlige pælerække set sydfra. Pælehullerne danner en buet række til venstre i billedet.

The western row of posts from the south. The holes run in a curved line to the left of the picture.

uanselig. I den lille gravede grube lå en del brændte ben og nogle få ukarakteristiske skår. Gravgoods var der iøvrigt intet af bortset fra et par ravstumper, som denne grav dog næppe er kommet retmæssigt til. Graven var nemlig gravet ned gennem den øverste af grushøjens grave (grav G), og derved er sikkert et par ravperler fra denne gravs perledynge kommet over i den nye gravs fyld. Brandgraven lader sig altså ikke datere, og også dens forhold til højen er noget uklart. Graven er

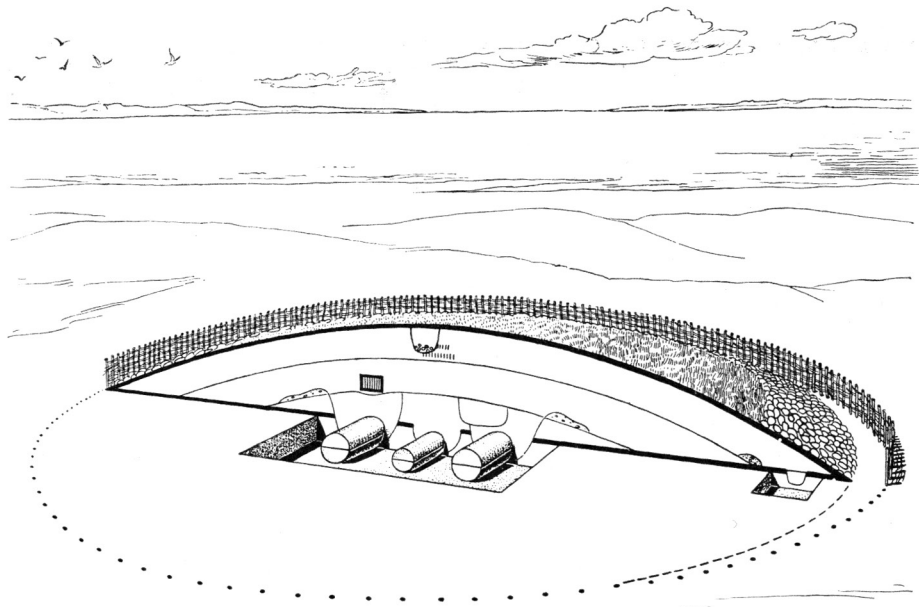

Fig. 23. Grushøjen rekonstrueret.
The gravel tumulus reconstructed.

næppe gravet ned gennem tørvhøjen. I så fald skulle den have haft en for denne gravtype usædvanlig dybde, nemlig mindst 1,40 m – sandsynligvis noget mere, da man må regne med, at toppen er gravet af tørvhøjen. Fylden i gruben talte heller ikke for denne mulighed. Da tørvhøjens midtparti var meget forgravet af drenge og tyskere, var der ingen mulighed for at gøre direkte iagttagelser i denne sag; men på grund af ovennævnte forhold kan vi sikkert gå ud fra, at graven er nedgravet, mens grushøjen lå fri, at den altså er ældre end – evt. samtidig med – tørvhøjen. Som det straks nedenfor skal omtales, fandtes der i tørvhøjens østside en sekundær grav, som heller ikke kan tidsfæstes nøjagtigt, men som med nogen usikkerhed kan antages at tilhøre ældre bronzealder. Hvis dette er rigtigt, er der kun een mulighed for placering af brandgraven. Den må være anlagt i yngre stenalder og høre til mellem de sjældne brandgrave fra denne periodes slutningsafsnit¹³). Sikker er denne datering, som man vil forstå, ikke. Hvis den er rigtig, og hvis dateringen af stenkisten er rigtig, da må tørvhøjen være bygget i ældre bronzealder over en nu forsvundet grav. Tørvhøjens hele karakter ville passe udmærket med denne bestemmelse, og at graven er borte kan let forklares gennem de mange moderne nedgravninger i toppen.

Tørvhøjen kan som sagt ikke i interesse måle sig med grushøjen. Dog har den ydet et par oplysninger, som gør den omtale værd. I den omgravede jord lå skår af ødelagte jernaldergrave (se snittet fig. 2) og

også ude omkring i højfylden fandtes enkelte jernalderurner og et parstensætninger, om hvis anvendelse intet kan siges, men som kan tidsfæstes til jernalder på grund af deres indhold af knusesten fra denne periode. Helt ude i tørvhøjens østside på oprindelig markflade fandtes den før omtalte grav – en mandslang sten-kiste, som desværre var halvvejs fjernet ved senere tiders gravning i højen (se fig. 21). Der fandtes intet gravgods i kisten, så vi er altså, hvad tidsfæstelsen angår, på gyn-gende grund. Men kistens karakter taler, som ovenfor bemærket, for en datering til ældre bronzealder. Et interessant træk ved tørvhøjens konstruktion er knyttet til denne grav. I et lodret snit gennem højens østside, tæt op ad sten-kisten (fig. 24), sås en linje i fylden, der viser, at heller ikke tørvhøjen er en enhed. Den er bygget i to omgange, men begge gange er der anvendt græs- eller lyngtørv som byggemateriale. Det er bemærkelsesværdigt, at en tilsvarende skillelinje ikke kunne iagt-tages i snittene i nord, syd og vest, skønt tørvfylden ellers her bød på gode betingelser for den slags iagttagelser. Man må heraf slutte, at den øvre påfyldning ikke har dækket hele højen, men at den kun har væ-ret en kappe over højens østside – den side, hvor sten-kisten lå. Det, som er sket, er åbenbart dette, at man har bygget sten-kistegraven uden for den ældre tørvhøj, blot en smule indgravet i højfoden. Derefter har

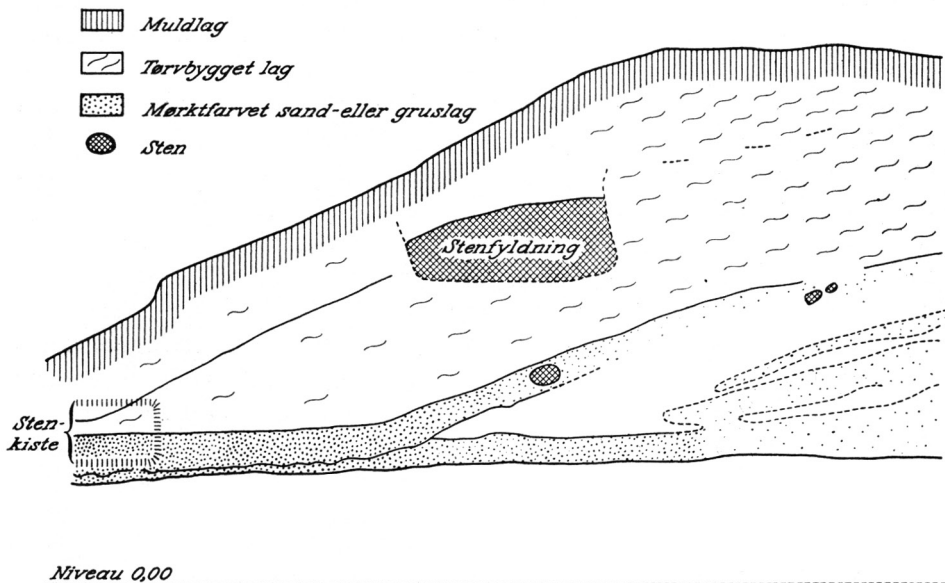

Fig. 24. Lodret snit gennem højen (øst-vest). Sten-kisten berørte ikke snittet, men lå tæt op ad dette. Den er indtegnet i projektion.

Vertical section through tumulus (east-west). The stone cist is projected as it lies just outside the section plane.

man kørt jord til højen – men kun til dens østside, hvilket var tilstrækkeligt, da formålet jo kun var at dække stenkisten.

Stenkisten og den deraf følgende udvidelse af højen er det femte og sidste stadium i Esbjerghøjens bygningshistorie.

Der er forhold ved Esbjerghøjen, som fortjener at ses i en større sammenhæng, og som derfor nu skal vies et kapitel. Det gælder først og fremmest stolpehegnene, og det vil være rimeligt her at medtage stenkraverne og fodkransene – kort sagt, de randbygningsværker hvorved man omgav enkeltgravshøjene.

Pælehegn som det her omtalte er aldrig tidligere truffet ved nogen dansk gravhøj. Derimod er der enkelte gange omkring bronzealderhøje fundet kredse af kraftige stolper; men stolpernes indbyrdes afstand er for stor til, at de kan have båret fletværk. En af disse høje (fra Vesterslund i Vejle amt¹⁴) havde forøvrigt antydning af en stenkrave inden for stolpekredsen. Inde i en vestjysk enkeltgravshøj er en enkelt gang fundet spor efter en stolpekreds i en ringgrøft ganske tæt omkring graven¹⁵), men her var tydeligvis tale om et anlæg af helt anden art – vel en slags gravbygning inden i højen magen til dem, som i ret stort tal menes påvist i hollandske høje¹⁶). Pælehegnenes sjældenhed skyldes rimeligvis manglende undersøgelser på dette specielle felt. Det har jo som før nævnt i mange år været dårlig latin at grave i højenes yderkanter. Man kan for den sags skyld ikke være sikker på, om ikke hegnet er reglen snarere end undtagelsen.

Vil vi søge slægtninge til vort stolpehegn, må vi altså vende blikket mod udlandet – mod Vesttyskland og navnlig mod Holland, hvor kunsten at udgrave høje – især gennem van Giffens udgravninger – er udviklet til betydelig færdighed. Her er »palisadehøje« ganske almindelige.

Skikken at rejse hegn og stolpebygninger i forbindelse med højene synes at være opstået i den snorekeramiske kulturkreds¹⁷). Om skikkens udbredelse kan man højst have vage forestillinger, så længe fænomenerne kun er systematisk studeret inden for et begrænset landområde. Mens stolpebygningerne hører stenalderen til og den alene, så fortsætter hegnene op gennem hele bronzealderen og kendes fra tidlig jernalder. Om stolpehegnene såvel som om stolpebygningerne inde i højene har man ment, at de simpelthen skulle være megalitfolkets stenmindesmærker omsat i træ¹⁸). Snorekeramikere skulle således have lånt disse træk fra den kultur, hvormed de kom i så nær og ublid berøring. Stolpehegnet svarer altså, om dette er rigtigt, til stenkredsen omkring dyssen eller jættestuen – iøvrigt en tanke, der som en selvfølge melder sig hos den, der her i landet støder på et stolpehegn omkring en gravhøj i stedet for den sædvanlige fodkrans af sten. At megalitfolket selv skulle have anvendt træ i deres gravanlæg, er der indtil videre kun lidt, der

taler for. I Holland har van Giffen således undersøgt en række megalitiske gravhøje – tilmed gravhøje, hvor sten kun i ringe grad har fundet anvendelse i opbygningen – uden at finde spor af de stolpeanlæg, der ellers i dette område hører til dagens orden¹⁹).

Stolpehegnet optræder i flere forskellige former, af hvilke et udvalg er afbildet fig. 25. Som oftest består det af svære stolper. De enkelte stolper kan, sådan som tilfældet var ved Vesterlundhøjen, være anbragt

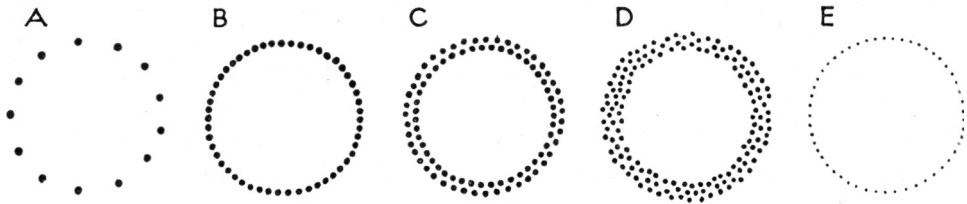

Fig. 25. Forskellige typer af stolpekredse.
Various layouts of post-circles.

med stor indbyrdes afstand (A) eller de kan stå tæt sammen (B). Kredse af sidstnævnte art er ofte dobbelte, men på en sådan måde, at det er tydeligt, at de to kredse udgør en enhed (C). Stolperne kan også danne et bredt, uregelmæssigt bælte – en skov af stolper – omkring højen (D). Sidste og sjældneste type er en enkelt kredse af tætstillede tynde stokke (E), sådan som vi kender det fra Esbjerghøjen. Stokkehegnet kendes såvel fra stenalder- som fra bronzealderhøje²⁰).

Man må huske, at disse hegn jo nu kun er at se som mørke tegninger i jorden. Hvordan hegnene egentlig har set ud kan tit være vanskeligt at afgøre. Stokkehegnet er i den henseende lettest at have med at gøre. Den tanke, at kæppene har båret en risfletning er jo overordentlig nærliggende²¹). Også ved det dobbelte stolpehegn (C) er en rekonstruktion forsøgt²²). Man har tænkt sig, at der mellem stolperækkerne har ligget en væg af vandrette tømmerstokke, som de lodrette stolper altså har støttet. Den omstændighed, at disse stolpekredse ofte er af lidt kantet form taler for denne tanke; men den overvældende mængde af stolper gør dog, at man må tvivle på dens rigtighed. En tiendedel af disse stolper havde været nok til at holde tømmervæggen på plads.

Det er meget almindeligt ved højjudgravninger i Holland at finde flere stolpehegn, det ene uden om det andet. I nogle tilfælde har hegnene vel hørt til hver sit højstadium; men til andre tider må man regne med, at flere hegn har været rejst omkring samme høj. Det drejer sig ofte om hegn af forskellig type. For de rekonstruktionsforsøg, som er gjort med hensyn til disse anlæg, har det berømte engelske bronzealdermonument Stonehenge været den store inspirator²³). Stolpekredsen med

stor afstand mellem de enkelte stolper (typen fig. 25 A) tænker man sig således bærende en ring af vandrette bjælker, lagt i forlængelse af hinanden – svarende til den på søjleagtige sten hvilende arkitrav, som danner en af Stonehenges ringe.

Det hænder – omend det ikke er særlig almindeligt – at danske og nordtyske enkeltgravshøje har fodkranse af sten. Stenene er sjældent af imponerende størrelse – oftest kun godt hovedstore – og ligger tæt sammen i en enkelt række, hvor sten berører sten. De så grundigt undersøgte hollandske høje har vistnok ikke givet fund af denne art, så muligt er fænomenet lokalt begrænset. Her, som ved stolpehegnene, er det en nærliggende tanke, at man har villet efterligne randstenene omkring megalitfolkets høje – kort sagt, at stenringen er runddyssens fodkrans i en mindre anstrengende udførelse. Også kraverne er jo, som vi har set, fælles for megalitmindesmærker og enkeltgravshøje, og kombinationen stenring – stenkrave ved sidstnævnte høje kan vel dårligt forklares på anden måde end som et direkte lån fra arvefjenden. Hvordan det nu end forholder sig hermed, så er det i hvert fald sikkert, at stenringene omkring enkeltgravsfolkets høje har et langt efterliv. Det er den samme slags stenringe, vi møder nu og da ved dolktidsgravhøje og såre almindeligt ved bronzealderens mindesmærker.

Stolpehegn i mangehånde udførelser, stenringe, stenkraver – med sådanne anlæg har snorekeramikkerne omgivet deres gravhøje. Vil vi prøve at efterforske betydningen af disse forskellige anlæg, da er det os til ringe hjælp, at forudsætningerne for dem formentlig er at søge i megalitkulturen; thi for det første står vi lige så famlende over for fænomenerne, når vi møder dem ved dysser og jættestuer, for det andet kan det tænkes, at det kun er anlæggenes ydre form, der er overført fra folk til folk. Man kan ikke uden videre gå ud fra, at deres idemæssige indhold er fulgt med i købet.

Den ovenfor omtalte parallellisering mellem palisadehøjene og Stonehenge indebærer jo, at stolpehegnene skulle have haft en mystisk, religiøs betydning, og denne tanke er da også fra tysk side bragt til fuld blomstring, ikke alene for stolpehegnenes, men også for stenringenes vedkommende. Men også den mulighed, at hegnene skulle være rent praktiske foranstaltninger, er kommet til orde. Den første tanke kan ingenlunde afvises, ja den må siges at være sandsynlig, for så vidt som primitive folkeslag jo har for vane at knytte religion og mystik til så at sige alt, hvad de foretager sig, og i særlig grad, når dette angår de døde. Men disse forestillinger kan godt være knyttet sekundært til anlæg, som både af oprindelse og i daglig brug har været praktiske eller dekorative foranstaltninger. Spørgsmålet må da blive, om der er så vægtige grunde, der taler for mystiske motiver, at vi kan lade disse få overvægt.

I gravhøjens randkonstruktion er eet element af oplagt praktisk natur – nemlig stenkraven. Dens funktion må være at holde sammen på den nybyggede høj, at forhindre den i at skride ud. Ved at sikre randen er den værste fare afbødet. Det er af samme grunde, arkæologen efter endt udgravning dækker den genopførte høj med græstørv. Simple, praktiske ting lever ofte længe. Båden, lavet af en udhulet træstamme, har været anvendt fra stenalderen til op i forrige århundrede, remspændet med torn var i brug i jernalderen og gør fortrinlig fyldest i vore egne bukseremme. Det er forståeligt, at et nemt og nyttigt anlæg som stenkraven har været sejglivet.

Heller ikke stolpehegnet og stenringen behøver nogen overnaturlig forklaring. De kan have tjent samme formål som kraven, nemlig at holde på jorden. Stenringen i den særlige enkeltgravsudformning har måske nok røgtet dette sit hverv en smule mere symbolsk end stengravfolkets svære fodkranse. Dog har den aldeles ikke – som man har villet hævde – været uden betydning som støtte for fylden. Dens opgave har sikkert ikke været selv at støtte fylden, men at tjene som fodfæste for den stenkrave eller græstørvsbelægning, som skulle holde sammen på højen. Hegn og stenring – og stenkraven med for den sags skyld – har desuden dannet en ramme om gravstedet, en ramme af samme art som buksbomhækken eller jergelænderet om gravstedet på nutidens kirkegård, en ramme, der har givet højen monumentalitet, og det har vel næppe været oldtidsmanden ligegyldigt, så lidt som det er det for nutidsmennesket. At rammen samtidig har været et »hertil og ikke længere« for folk, som ville betræde forbudt område, eller at den måske har skullet binde den døde til graven, er troligt nok; men allerede her nærmer vi os gætteriets betænkelige overdrev.

Som man ser, lader højens randbygningsværker sig altså i deres enkleste form uden større vanskelighed forklare som simple nytteanlæg. Nu har man imidlertid – som allerede berørt – ved hollandske høje påvist flere stolpehegn omkring samme høj, og både her i landet og i Tyskland har man under høje (vistnok altid bronzealderhøje) fundet stenringe – enkelte eller flere uden om hinanden – som man mener aldrig har ligget frit, men straks er blevet dækket af højen²⁴). Nu melder vanskelighederne sig, for nytten af sådanne anlæg er jo ikke umiddelbart indlysende. I bestræbelserne for at løse gåden har man som sagt forgrebet sig på Stonehenge, og man går så vidt som til at mene, at disse kredse om og under gravhøjene har forbindelse med soldyrkelsen²⁵).

Der må kræves ret vægtige beviser, før man på grundlag af disse afvigelser omstyrter den tilsyneladende velbegrundede nytteteori. Lad os derfor undersøge – for det første de fremsatte teoriers holdbarhed, dernæst om det skulle være muligt at begrunde en praktisk forklaring på fænomenerne.

Grundplanen i Stonehenge og i de mindre monumenter af samme art i sten og træ, som ligeledes har hjemsted i England, har ganske vist megen lighed med grundplanen i stolpe- og stenkredshøjene. Begge arter af anlæg er nemlig bygget op af koncentriske kredse. Men det er meget betænkeligt at drage vidtgående slutninger om religiøse skikkes udbredelse på grundlag af lighed mellem så simple geometriske figurer. Den samme figur møder vi mange gange i dagliglivet. Blot vi kaster en sten i vandet, har vi den. Et torv, et haveanlæg, kan tit være bygget op efter de koncentriske cirklers skema. Grundplanen i anlægget omkring hesten på Kongens Nytorv er ikke ulig en plan over Stonehenge. I et hvilket som helst cirkustelt møder vi denne grundplan. Havde anlæggene f. eks. været hagekors- eller seglformede, havde ligheden været betydningsfuld. Nu må vi afvise den som værende et for spinkelt grundlag for så store tanker. En så letkøbt ydre lighed mellem anlæg, der synes at have været væsensforskellige i anvendelse, kan ikke bruges til at drage slutninger hverken om anlæggenes udseende eller om de forestillinger, som har været knyttet til dem.

For stolpehegnenes vedkommende kommer yderligere et mistillidvækkende moment til. Selv om det kan vises, at flere hegn er anlagt omkring samme høj, behøver disse jo ikke at være samtidige. Et nyt hegn kan have afløst et gammelt, forfaldent eller være anlagt mange år efter det gamle hegns undergang i forbindelse med en ny gravlægning i højen. I begge tilfælde er det forståeligt, at det nye hegn kommer til at ligge omkring det gamle, ikke oven i det. Højfoden flytter sig jo nemlig – trods alle hindrende foranstaltninger — udad, derved at højfylden skrider ud, og dette sker navnlig, så længe højen er ny. Det er forøvrigt ikke sjældent, at hegnene ligger skævt i forhold til hinanden eller griber ind i hinanden på en måde, der må bestyrke mistanken om, at de ikke er samtidige.

Når dette er sagt, må det imidlertid indrømmes, at der tilbage bliver et antal stolpesætninger, som næppe alene kan have tjent et nytteformål. Visse af de dobbelte stolpekredse gør ved deres regelmæssighed indtryk af at være skabt på een gang. Også stolpebælterne (fig. 25 D) er alt for stolperige til, at deres eneste formål kan have været at holde jorden tilbage. Nogen tvingende grund til at søge tilflugt i mystikken giver disse anlæg dog ikke. Man må jo stadig huske på hegnenes anden funktion, den dekorative. Vanskeligere er det at forklare det sjældne fænomen, som Esbjergshøjen giver et eksempel på, nemlig det skæve stolpehegn. Fundene af denne art er dog for få og usikre til, at man kan lade dem opveje de øvrige funds talende mængde.

Også de jorddækkede stenringe kan det være sundt at se lidt nærmere på. Tør man stole på, at visse ringe – eller systemer af ringe – aldrig har ligget frit, men at de straks efter tilblivelsen blev dækket med en høj?

En af de høje, der er taget til indtægt for teorien om de dækkede stenringe er den fortræffeligt udgravede høj Galgenberg ved Itzehoe²⁶). Her lå – dækket af senere høje – en høj, som indeholdt en stenring, og højen gik langt ud over denne stenrings område. »Det uforstyrrede profil« – siger Itzehoehøjens udgraver – »viser, at stenkredsen var overdækket fra begyndelsen«. – Og senere siger han: »Det fremgår heraf, at stenkredse ved bronzealderlige gravhøje i mange tilfælde allerede blev dækket ved højens opkastning og følgelig ikke kunne udøve nogen støttende eller bærende funktion for højfylden.« Denne slutning er ikke tilladelig, det viser netop Esbjerg højen klart, thi fylden i de to nederste grushøje gik fuldstændig i eet. Ikke den svageste skillende linje lod sig se i de lodrette snitvægge. Kun det fra gravene opkastede sand afslørede, at der var tale om to høje. Itzehoehøjen bestod af mørkebrunt sand, hvori der stedvis sås nogle mørke striber, som tydede på tørvopbygning. Hvis en ældre høj i højen kun har ligget hen nogle få år – og det er jo fuldt tilstrækkeligt til at forklare en stenring om foden – vil der ikke have dannet sig noget muldrag over den, og når den nye høj kommer til, vil de to højes fyld gå i eet. Laggrænser bliver ikke tydeligere med årene. Kun i en tørvopbygget højfyld, hvor de enkelte tørv står klart og skarpt, skulle man kunne gøre sig håb om at iagttage »kortvarige« højoverflader. Og således var denne højs fyld altså ikke.

Midt i Itzehoehøjens stenring lå en grav. Uden for stenringen lå endnu en grav. Denne sidstnævnte grav har ligesom trukket højens jordmasse til sig, således at stenringen er kommet til at ligge aldeles skævt i højen. Disse forhold tyder netop på, at der er tale om to høje. Den ældste høj har haft stenringen som fodkrans, den yngste er bygget over den uden for stenringen lagte grav og således, at den tillige har dækket den ældre høj. Der er næppe tvivl om, at mange af de stenringe, som man har opfattet som »underjordiske«, oprindeligt har ligget synligt som fodkranse om ældre høje. Itzehoehøjen var som sagt meget smukt og omhyggeligt udgravet, hvorfor der er særlig grund til at interessere sig for dens resultater. Ved andre mindre fintmærkende undersøgelser har man sikkert ikke brudt sig om småtterier som svage linjer i højfylden.

Mystikken om stenringene mindskes jo, som vi ser, betydeligt, når vi tager disse ting i betragtning. Dog bliver der tilbage visse former for dobbelte stenringe, som synes at rumme noget gådefuldt. Mellem stenkransene kan man nemlig af og til finde stenlægninger, der forbinder ringene på en sådan måde, at man må gå ud fra, at der er tale om et samlet, på een gang skabt anlæg. Om disse dobbelte (eller flerdobbelte) ringe oprindeligt har ligget synligt omkring højen eller skjult under den kan ganske vist ikke uden videre afgøres. Her må nye undersøgelser til. Anlæggenes ødelagte tilstand tyder dog afgjort på det første. Som eksempler på høje med sådanne stembælter kan nævnes tre bronzealderhøje,

hvoraf de to har været omtalt tidligere i denne artikel, nemlig Slotsbjergbyhøjen, Rødhøj i Svenstrup ved Korsør og Borum Eshøj med det berømte egekistefund²⁷).

Forinden vi bryder op fra stenbælterne, vil vi lige kaste et blik på et par ældre bronzealders høje fra Eichelsdorf i Hessen, der indeholdt stenbælter, dog med ler, ikke med sten, mellem ringene²⁸). Ved stenbælterne var der nemlig et træk, som det er værd at notere sig, om vi vil forsøge at tolke disse anlæg. Ringene – i hvert fald de tre af dem – var »åbne«, og enderne gik en smule forbi hinanden. Man har ment, at åbningen var en indgang, og man har i denne indgang set bevis for, at rummet mellem ringene har været en processionsvej, ad hvilken ligfølget under gravlægningsceremonien har bevæget sig rundt om gravstedet. Teorien bygger på beretninger i de ældste litterære kilder, om hvordan den døde mand gik eller red rundt om gravhøjen eller ligbålet. For det første er jo nu disse anlæg mere end 1000 år ældre end de beskrevne skikke, for det andet afslører et nærmere studium af de offentliggjorte planer over Eichelsdorfhøjene – hvis man da ellers tør tro på de mål, som opgives til de noget ubehjælpelige tegninger – at indgangene kun har været 10–20 cm brede, og selve »vejene« var på de smalleste steder ikke bredere, så store folketog kan det ikke være, der har befaret dem. Teorien må sikkert falde, bedre forklaringer må søges. Men det må fremhæves, at det netop er gennem iagttagelser som de her nævnte, at vi skal nærme os gådens løsning.

I yngre bronzealder og tidlig jernalder mindskes højene i størrelse – ja forsvinder til slut næsten helt til fordel for fladmarksgravene. Men stolpesætninger, stenkredse og stenkraver har ikke den samme betydning ved en ganske lille høj, endside ved en fladmarksgrav, som den har ved den større høj. Det er tydeligt, at anlæggenes oprindelige mening nu er trådt i baggrunden. Men rammefunktionen er tilbage – og meget muligt også et i århundredernes løb fremvokset indhold af mystik. Undertiden mangler jordhøjning helt, så at kun stenkredsen er tilbage, og flere stenkredse omkring hinanden er ikke usædvanligt. Helt er anlæggenes gamle mening dog ikke glemt; det viser den omstændighed, at fodkransen af sten og vistnok også stenkraven senere hen i jernalderen dukker op igen sammen med den genopstandne storhøj.

Om stolpekredsene, stenringene og stenkraverne kan da sammenfattende siges, at disse anlæg sandsynligvis først og fremmest er nytteanlæg, hvis opgave det er at hindre udskridning af den nybyggede højs fyld. Afgørende i så henseende forekommer stenkraverne at være, thi deres praktiske funktion synes uomtvistelig. Men stenkraven og stenringen er meget nært sammenknyttet og stenringen og stolpekredsen er parallelfænomener.

Tanken om disse anlægs slægtskab med Stonehenge og alt, hvad denne

antagelse indebærer af teorier om anlæggenes forbindelse med solkulten, må afvises eller i hvert fald betegnes som ubevist. Hvad stenringene angår, så synes det tvivlsomt, om begrebet »den dækkede stenring« overhovedet eksisterer.

Visse anlæg – stenbælterne og muligvis også det excentriske stolpehegn – holder dog stadig døren åben for andre tolkninger – tolkninger, der for min skyld gerne må tage religionen til hjælp.

Den lille barnegrav (H) i Esbjergøjen er af særlig interesse derved, at den var placeret ude under foden af grushøjen, ja at den rimeligvis oprindelig har været anlagt helt uden for randen af den daværende høj. Dobbelt mærkeligt forekommer dette, når man betænker den forkærlighed, som enkeltgravsfolket ellers synes at have næret for højmidten som gravsted. Helt enestående er tilfældet dog ikke. I en lav og overpløjet høj i Vebbestrup²⁹) har således himmerlandsarkæologen Regnar Pedersen udgravet syv grave fra sen enkeltgravstid, hvoraf de to lå nøjagtigt i højens fodlinje (kendetegnet ved en rest af en stenring) mens tre andre grave lå i hvert fald meget nær ved højfoden, dog vistnok inden for denne. Bemærkelsesværdigt er det, at mens centralgraven er orienteret, som danske enkeltgrave plejer at være det, d. v. s. omtrentligt i retningen øst-vest, så ligger randgravene parallelt med højens fodlinje, også selv om de derved kommer afgørende på kant med verdenshjørnerne. Denne placering af gravene kan måske ved første øjekast se temmelig tilfældig ud, men er det næppe. Snarere er det en helt ny skik, hvis ældste

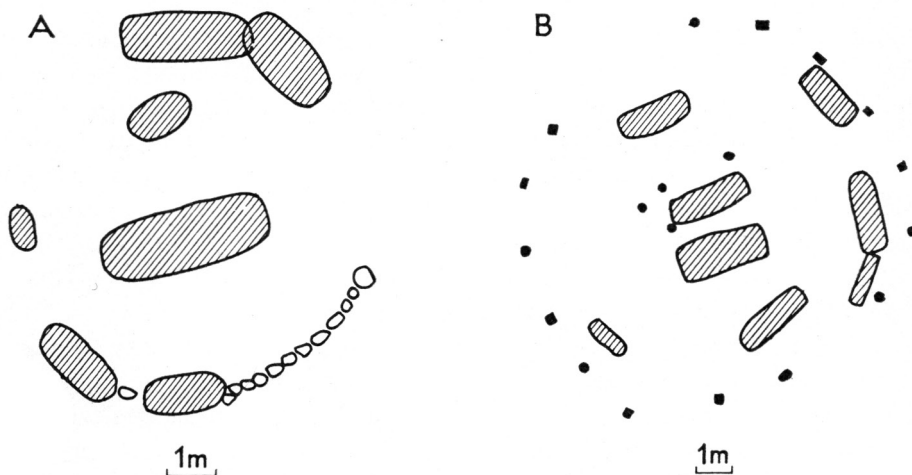

Fig. 26. A. Høj fra Vebbestrup i Himmerland. Efter Regnar Pedersen.
Tumulus from Vebbestrup in Himmerland.

B. Høj fra Aalden, Holland. Efter A. E. van Giffen.
Tumulus from Aalden in Holland.

repræsentant vi her møder. Foreløbig er denne høj en ener, der tilsyneladende ikke har fæller, hverken i danske, tyske eller hollandske stenalderhøje. I bronzealderens Holland står skikken derimod i fuldt flor. Fig. 26 viser Vebbestruphøjen sammen med en hollandsk bronzealderhøj af denne type. Og der kunne vises i snesevis af andre eksempler på denne skik³⁰), der altså påbyder at lægge sekundære grave i højens yderkanter, parallelt med højens fodlinje. Også i vor hjemlige bronzealder er det meget almindeligt at anbringe gravene på denne måde; men skikken er dog ikke så dominerende som ved de hollandske høje.

Det er set på denne baggrund, at Vebbestruphøjens gravkompleks må forekomme at være andet og mere end et spil af tilfældigheder. Dog så man meget gerne sagen belyst gennem nye fund. Sandsynligvis vil fremtiden bringe dem, for Regnar Pedersen har sikkert ret, når han i gravkomplekset fra Vebbestrup ikke ser noget enestående, men et tilfælde, der ville få mange efterfølgere, om arkæologerne vendte blikket fra gravhøjens midte mod dens periferi.

Børnebegravelser i enkeltgravshøje hører til de meget store sjældenheder. Mærkeligt nok for resten, for børnedødeligheden har vel hos enkeltgravsfolket som i de fleste primitive samfund været stor. Overraskende er det derfor her i Esbjergshøjen på een gang at finde tre barnegrave i samme høj, og forbløffende er det at se et halvandet års barn begravet med pomp og pragt på voksen maner i kiste og med gravgods og under egen høj, og at se senere anlagte grave indrette sig efter denne højens første lille beboer. Her må særlige forhold have gjort sig gældende – forhold, som vi nu ikke har nogen mulighed for at trænge tilbunds i. Et af de meget få tilfælde, hvor man har fundet barnegrave fra enkeltgravstid, er netop den ovenomtalte høj fra Vebbestrup, som indeholdt to grave, der på grund af deres størrelse må henføres til denne kategori (se fig. 26 A). Det forekommer meget sandsynligt, at det er i højens upåagtede yderkanter, vi i fremtiden skal søge barnegravene. Måske er de, som er begravet herude, netop sådanne mindre betydende medlemmer af familien.

Bulkisten, der jo senere hen, i bronzealderen, blev almindeligt anvendt, er fundet et par gange før i enkeltgravshøje. Begge disse fund stammer fra overgrave, så Esbjergshøjens centralgrav, barnegravene, kan altså smigre sig med at rumme den ældste stammekiste, som kendes fra Danmark. Fundet bliver jo ikke mindre interessant derved, at også forældregravene indeholdt kister af samme slags.

Den almindeligste kistetype i de ældre enkeltgrave er ellers den brede, rummelige plankekiste, uden bund, men ofte med en brolægning af sten inde i gravrummet. Bundbrolægningen er skyld i, at vi kan spore denne

kisteform også i de – desværre talrige – tilfælde, hvor der ikke er bevaret spor af trækisten. Brolægningen kendes ikke fra en eneste overgrav, og dette i forbindelse med de ovenfor nævnte fund af bulkister i overgrave har man – sikkert med rette – tydet derhen, at den nye kistetype nu har vundet indpas³¹). Nogen særlig overraskelse kan det således ikke siges at være at møde bulkisten i Esbjerghøjens tre nederste grave, der jo stammer fra yngre bundgravstid.

Skikken at gravlægge de døde liggende på siden med optrukne ben er næsten enerådende i undergravstid. I løbet af bundgravstid trænger en ny skik, den at lægge ligene udstrakt på ryggen, mere og mere igennem. Fra overgravstid kender vi kun få grave med skeletspor – alle med udstrakt lig. Da udviklingen velsagtens er fortsat i den påbegyndte bane, må man sikkert regne med, at den udstrakte stilling nu er dominerende eller enerådende, som vi jo ved med sikkerhed, at den blev det i senere, bedre oplyste tidsrum. Man har ment, at den nye skik skyldes påvirkning fra megalitfolket, som ikke anvendte den sammenbøjede stilling³²). Selv om dette kan have spillet en rolle, så er hovedgrunden dog nok den mere prosaiske, at de lange slanke, i bunden rundede egekister ikke egner sig for den sammenbøjede stilling, men i udpræget grad for den udstrakte. En plankekiste kan man gøre så bred, man har lyst, bulkistens bredde bestemmes af stammens tykkelse. I Esbjerghøjens bulkister ligger ligene endnu på siden følgende hævdvunden skik; men et blik på billedet fig. 8 vil overbevise om, at det ville være naturligere og bekvemmere for alle parter, om de døde blev anbragt på ryggen. Denne kisteform må – nødvendigvis kan man næsten sige – før eller senere medføre en ændring i ligets stilling. Sandsynligvis har vi i disse forhold forklaringen på de to nye skikkes samtidige opkomst og udbredelse.

★

Skal vi til slut gøre status op, hvad nyt har så denne dissektion af en oldtidsgravhøj bragt os? Hvad har vi lært af disse tynde striber i jorden, disse små pletter, disse svage sorte spor – alt dette, som ville smutte væk mellem fingrene på en, hvis man gik for hurtigt til værks eller tog for grove redskaber i brug?

Blandt hovedresultaterne må nævnes de klare oplysninger om højens gradvise vækst, der bl. a. giver os en anelse om, hvor lang tid der er forløbet mellem de enkelte gravlæggelser og støtter formodningen om, at enkeltgravshøjene er familiegravsteder. Vi kan følge de enkelte stadier i højopbygningen, og vi ser, at når højen skal gøres større, sker det i alle tilfælde på den måde, at man lægger graven på overfladen af den gamle høj og bygger den nye høj derover. En variation af denne fremgangsmåde er bragt i anvendelse ved den højudvidelse, som er knyttet til stenkisten

i tørvhøjens østside. Her har man lagt graven på markfladen tæt op ad foden på den gamle høj og lagt en ny, dækkende høj derover. Denne sidstnævnte tilbygning viser os tillige det interessante, at en højjudvidelse ikke nødvendigvis behøver at omfatte hele højen, men at man kan nøjes med at bygge til på siden.

På udgravningens gevinstliste må også sættes de smukt bevarede kiste- og skeletspor. Det er et fåtal af de mange undersøgte enkeltgravshøje, der har ydet fund af denne art. Kun godt en halv snes grave har således givet oplysninger om kisternes konstruktion. Til denne beskedne samling følger fundet her fire, deriblandt de ældste eksempler på bulkister, som kendes fra Danmark.

Af de så sjældent forekommende barnegrave giver højen os tre. Een af dem er anlagt uden for højfoden og er vistnok det første fund af en fladmarksenkeltgrav. Fundet lader – sammen med det himmerlandske fund – ane, at højenes randområder vil være en gunstig jagtmark for fremtiden.

En sidste og betydelig gevinst er risgærdet, som sammen med stenkraven har omsluttet grushøjen, og som er et nyt træk ved en dansk enkeltgravshøj, og – som vi har set – et træk med vide perspektiver.

Esbjergfundet hører ikke til de fund, der revolutionerer den arkæologiske videnskab. På intet punkt er det epokegørende, men på adskillige punkter følger det sten til en bygning under opførelse. For sådan må vi jo opfatte arkæologien. Den er en stor, ufærdig bygning, en skyskraber på hundrede etager, hvor vi endnu ikke er nået til første sal.

SUMMARY

Five Stages in the History of a Burial Mound.

In the years 1949–50 a fairly large barrow, which had been considerably damaged by casual digging, was excavated in the centre of the city of Esbjerg (fig. 1).

Excavation method. The tumulus was cut away quarter by quarter and the resultant vertical section-walls drawn. In the centre of the mound excavation was carried out by the removal of layers of 5 cms. thickness and the majority of the horizontal planes thus laid bare were drawn to show the changes in the nature of the soil composing the mound. All stones found in the mound were plotted in on special plans and a similar plan was made of changes in soil composition in the subsoil under the tumulus.

The core of the barrow consisted of gravel and over this a later mound of grass-clad or heather-clad turf had been built.

The constructional stages of the gravel mound. The gravel tumulus had been built in three stages, which have been given the names “the lower mound”,

“the middle mound” and “the upper mound”. The oldest grave in the barrow (grave A in fig. 2) had been dug in the original ground surface and the lower mound raised above it. Grave B was later dug in the northern side of the lower mound and grave C in its southern side. These latter two graveshafts went down into the light-coloured sand under the mound. This sand, which was thrown up, during the digging of the shafts, onto the sides of the lower mound and was not all filled in again, could be seen as pale bands in the section through the gravel of the mound (fig. 2), and thereby made it possible to determine the upper limits of the lower mound. Otherwise the line of demarcation between the lower and the middle mounds was completely indistinguishable. On the south side of the lower mound a further grave (D) was later laid and another (grave E) on the northern side. The latter appears to have been constructed as follows: the coffin was laid in a very shallow excavation in the surface of the lower mound and the middle mound thereafter heaped up over the grave and the lower mound. The upper surface of the middle mound could with difficulty be distinguished in the substance of the gravel tumulus. Grave F lay immediately over the top of the middle mound. It was presumably, like grave E, laid on the surface of the previous mound and covered with a new mound (the upper mound). Grave G lay immediately above grave F but it was impossible to determine whether it was dug into the upper mound or whether it too occasioned a raising of the height of the tumulus which can now no longer be distinguished. Grave H was dug down into the subsoil under the southern foot of the gravel tumulus. A stripe of sand in the section wall (fig. 2) doubtless arose as a result of soil dug up from grave H being allowed to lie on the surface of the middle mound, the grave being therefore constructed before this mound was covered by the upper mound.

The graves of the gravel tumulus. All the above graves are from the Single-Grave Period, graves A–E from the later ground-grave and graves F and G from the upper-grave periods. Clear traces of the skeletons and the coffins were found in graves A, B, C and E, the coffins in the first three being formed of tree-trunks while that in grave E was apparently of planks. Grave D was empty apart from insignificant traces of the coffin, and nothing was found in grave H apart from three amber beads. To judge by the size both these graves must have been of children, while the oldest grave in the tumulus (grave A) was also that of a child. For the contents of graves A, B, C, E, F and G the reader is referred to figs. 4–14.

Graves A–E appear to form an associated group which was laid within a comparatively short period of time. There is no doubt that the position of the child-grave A was known at the time when graves B and C were constructed. Grave E was laid exactly above grave B, conforming to the normal Single-Grave practice of laying one grave above another, and showing without doubt that the position of grave B was known at that time, while grave D is older than grave E but later than graves C and A. The fact that no humus layer separates the lower mound from the middle mound is additional evidence that only a short interval separates the two. The circumstance that two men, one woman and two children were buried in the same tumulus within a short space of years appears to lend weight to the opinions already put forward¹⁾²⁾, that Single-Grave barrows were family burial-places. Graves F, G and H, on the other hand, cannot be brought into association with the lower group of graves and it is probable that at least the two former are considerably later in date than graves A–E.

The outward appearance of the gravel tumulus. On the sides of the gravel tumulus down towards the foot lay large quantities of stones (figs. 15 and 20). These stones should doubtless be interpreted as the remains of a "stone collar" (fig. 16). The stone collar is an archeological phenomenon which has been almost disregarded but which occurs on many types of tumulus: dolmens and passage-graves, Single-Grave barrows, Bronze-Age barrows and possibly also Iron-Age tumuli (cf. examples in figs. 17-19)⁵⁻¹¹ 33). The fact that the collars are so often broken up and disintegrated is doubtless explained by the supposition that the stones originally lay open upon the surface of the completed tumulus. No real boundary-ring of stones was found in the case of this Single-Grave barrow, though a short row of stones which lay under the gravel tumulus should possibly be explained as the remnants of a stone ring around the middle mound. On the other hand traces were found at two points of a circle of posts (figs. 21 and 22). These posts were quite slender and had stood fairly close together; they had doubtless borne a wattle fence (fig. 23). The post ring undoubtedly belonged to the upper mound, but it is remarkable that it appears to have stood eccentrically to it.

The turf tumulus. A little cremation grave (I), which could not be dated, lay buried in the top of the gravel tumulus and perhaps was the grave which provided the reason for the building of the turf tumulus. Another – and a more likely – possibility, however, is that the cremation grave had nothing to do with this tumulus, which was constructed later over a central grave which must be assumed to have been destroyed in the course of modern digging. A few Iron-Age urns and a heavily damaged stone cist built on the original ground surface at the foot of the tumulus to the east (fig. 21) were found in the turf tumulus. The cist could not be dated but was most probably from the Early Bronze Age. It would appear that the cist had provided the occasion for an addition to the turf tumulus (fig. 24). It had clearly been placed in an excavation in the foot of the earlier turf tumulus, and thereafter covered by a layer of earth laid over the east side of the tumulus.

★

After this descriptive survey of the successive stages of construction of the Esbjerg tumulus certain of the problems raised by it are treated in a wider context. The stone collars and the stone and post rings, three widespread and long-lasting features of prehistoric barrows, are first discussed. Support is given to the view that these features – at least originally – served a double purpose, being designed both to prevent the foot of the mound from flowing outwards and to give monumentality to the barrow. On the other hand the magical or cult-significance which has been suggested from certain quarters in association with these features is considered to be doubtful, or at best to be of secondary origin. The stone collars are considered to be of decisive importance in supporting the "practical" interpretation, as it appears obvious that their purpose was to hold the substance of the mound in place. Stone rings consisting of comparatively small stones have been declared to be useless as supports to the soil of the mound but they may well have been admirably effective as a foot-support to a covering layer of turves. The argument has been put forward that certain stone rings in Bronze-Age tumuli have never been visible but were covered by the substance of the mound immediately after being laid²⁴). The correctness of this view is doubted as the Esbjerg tumulus

has shown how impossible it may be on occasions to distinguish the line of demarcation between an older mound and a later one which covers it; it may therefore well be that these buried rings may originally have been visible as the edge-ring of an older mound. In attempts at reconstructing the Dutch "palisade-tumuli" which have been published²¹⁾²³⁾ the authors have clearly been inspired by the resemblance of these features to Stonehenge, and this resemblance has further given rise to theories on the cult-significance of post-rings²⁵⁾. It is, however, doubtful how much weight may be laid on resemblances between such simple geometric figures as those formed by these rings.

The infant-grave H in the Esbjerg tumulus is of special interest in being placed at the foot of the mound and not in its centre as was normally the custom. It is, however, possible that the reason why graves are so seldom found near the edges of tumuli is simply that earlier excavators only interested themselves in the central portion of the tumuli. A number of graves lying out toward the edges have been found in a little Single-Grave tumulus at Vebbestrup south of Aalborg²⁹⁾. These graves lay parallel to the circumference of the mound without reference to the cardinal points of the compass, nor to the normal east-west orientation of Single-Grave burials. This method of siting secondary graves becomes normal practice in the Bronze Age (fig. 26).

Child-burials in Single-Grave barrows are extremely rare. This tumulus, with its three child-burials, is therefore worthy of special attention. The fact that two infant graves were found in the Vebbestrup tumulus sited on the outer edge of the mound could be taken as suggesting the possibility that it is there, in the hitherto neglected edge-areas of the barrows, that these graves should be particularly sought.

The three trunk-coffins in the Esbjerg tumulus are the earliest coffins of this type found in Denmark. However, this type of coffin appears to have won considerable ground towards the end of the Single-Grave Period and the short, wide plank-coffin which had been previously used appears at that time to have gone completely out of use³¹⁾. Similarly in the early Single-Grave Period the dead were buried lying on their sides with legs flexed; but it appears that towards the end of the Single-Grave Period this practice was changed and the bodies were laid flat on their backs³²⁾. This change in the position of the body should doubtless be seen in connection with the new type of coffin which was not suitable for containing a contracted body.

Harald Andersen.

★

NOTER

1) Sophus Müller: De jyske Enkeltgrave fra Stenalderen. Årb. f. nord. Oldk. 1898, s. 163. 2) P. V. Glob: Studier over den jyske Enkeltgravskultur. Årb. 1944, s. 180. 3) Øksen fra grav B: Glob: type I_{2b}. Øksen fra grav E: type I_{4a-b}. 4) Lerbægeret fra grav F: type L₁ – med grov tandstokornamentik opdelt i otte horizontale bæltter og med fire pålagte, vertikale lister. Bægeret fra grav G: type L₇ med tandstokornamentik i fem bæltter. 5) Journal nr. 819/46 i Nat. Mus. Upubliceret. 6) Nordiske Fortidsminder II, s. 87. 7) Årb. 1910, s. 311. Der foreligger en mulighed for, at stenring og stenkrave kan være anlagt i forbindelse med en sekundær bronzaldergrav. 8) Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1946, s. 31. 9) Arbm. 1947, s. 45. 10) Journalnr. 164/48 i Nat. Mus. Upubliceret. 11) G. Schwantes: Die Vorgeschichte Schleswig-Holsteins, s. 339. 12) Meddelt mig af professor van Giffen. 13) J. Brøndsted: Danmarks Oldtid I, s. 286. 14) Årb. 1941,

s. 161. ¹⁵⁾ Årb. 1944, s. 170–71. Højen blev undersøgt af G. Kunwald, som vil tage spørgsmålet om disse stolpebygninger op til overvejelse og publikation. ¹⁶⁾ Se f. eks. F. C. Bursch: Die Becherkultur in den Niederlanden. 1933. ¹⁷⁾ Bursch: Die Becherkultur. ¹⁸⁾ Wiener Praehist. Zeitschr. 1931, s. 78. ¹⁹⁾ A. E. van Giffen: Die Bauart der Einzelgräber. Mannus-Bibliothek 44, s. 10–26. ²⁰⁾ Mannus Bibliothek 44 (s. 72, 110, 112) og 45. ²¹⁾ A. E. van Giffen: Grafheuvels te Zwaagdijk, s. 166 og abb. 33. 1944. ²²⁾ Germania XXII, s. 82–83 (H. Kroll). ²³⁾ Mannus-Bibliothek 45, abb. 81. Se note 21. ²⁴⁾ Arbm. 1946, s. 32–33 (C. J. Becker). Offa 1938, s. 66 (G. Haseloff). ²⁵⁾ Mannus-Bibliothek 44, s. 115–122. Offa 1938, s. 75–79. ²⁶⁾ Offa 1938, s. 66. ²⁷⁾ V. Boye: Fund af Egekister fra Bronzealderen i Danmark. 1896. ²⁸⁾ Offa 1938, s. 72. ²⁹⁾ Fra Himmerland og Kjær Herred 1949, s. 141. ³⁰⁾ Se f. eks. Nieuwedrentsche Volksalmanak 1941. ³¹⁾ Årb. 1944, s. 168. ³²⁾ Årb. 1944, s. 164. ³³⁾ Et eksempel på en jernalderhøj med stenkrave har vi muligvis i anlægget fra Borritshoved (side 84). Efter hvad udgraveren, konservator K. Thorvildsen, oplyser, kan det dog ikke helt udelukkes, at jernaldergraven kan være nedgravet i et ældre (bronzealderligt?) anlæg.